

Arkeologiska förundersökningar av Haverö medeltida kyrka.

Fornlämning: Raä 457. Fastighet: Haverö Prästbord 9:1.
Socken: Haverö. Kommun: Ånge. Landskap: Medelpad.

Rapportnummer 2019:2
Ola George

Västernorrlands museum
Box 34
871 21 Härnösand
www.vnmuseum.se

Arkeologiska förundersökningar av Haverö medeltida kyrka.
Västernorrlands museum. Rapport 2019:2

© Västernorrlands museum, Ola George
Härnösand 2019
Foto: Västernorrlands museum

ISSN 2000-0111

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	4
Inledning	5
Syfte.....	5
Metod	6
Redogörelse för undersökningarna.....	12
Georadarundersökning	23
C-14 analyser och isotopvärden	24
Fynden.....	25
Mynten.....	25
Tolkning och diskussion.....	27
Tekniska och administrativa uppgifter	29
Arkivhandlingar	30
Referenser	30
Bilaga 1. Plan över kyrkans sakristia, långhus och kor.....	31
Bilaga 2. Fyndlista	33
Bilaga 3. C-14 analyser.....	38
Bilaga 4. Fotolista	42
Bilaga 5. Fotoark.....	45
Bilaga 6. Dagbok.....	49
Bilaga 7. Konserveringsrapport 1	51
Bilaga 8. Konserveringsrapport 2.....	62
Bilaga 9. Osteologisk rapport	65
Bilaga 10. Skelettblankett 1.....	78
Bilaga 11. Skelettblankett 2.....	83
Bilaga 12. Skelettblankett 3	87
Bilaga 13. Skelettblankett 4	90
Bilaga 14. Bentabell	94
Bilaga 15. Tidningsklipp	99

Sammanfattning

Vid undersökningarna kunde den medeltida stenkyrkans utbredning dokumenteras inom nuvarande kyrkans långhus och kor. Den medeltida kyrkans kor låg i nuvarande kyrkans sakristia och grundmurarna och delar av väggarna där antas vara medeltida.

Den äldre kyrkans yttermått var omkring 16 x 9 meter (med cirka 1,8 meter tjocka väggar). De inre måtten var omkring 12,2 x 6 meter. I det ursprungliga koret byggdes en källare på 1840-talet vilket förstörde möjligheterna att finna några konstruktioner (annat än väggarna) till den medeltida kyrkan. Bäst bevarad var grundläggningen till den västra väggen i långhuset som kunde dokumenteras då golvet i mittgången togs bort. Längs norra grundmuren fanns ytor med stenpackning av block och kalkbruk bevarade. Södra grundmuren var den sämst bevarade med enstaka stenblock och löst liggande kalkbruk.

Vid undersökningarna hittades två gravar:

Grav 1 som anlagts ovan grav 2 innehöll troligtvis en kvinna i 25-35 års ålder. Hon bör ha varit en prästfru eller tillhört en prästfamilj eller någon framstående familj då hon begravts på en så central plats i kyrkan. Det har utifrån arkivhandlingar inte gått att identifiera den begravda kvinnan. Hon dog någon gång under perioden 1640-1820 e.Kr.

Grav 2 skadades vid gravläggningen av den senare grav 1. De bevarade delarna av skelettet i grav 2 indikerar en man i 35-45 års ålder. Han har dött under perioden 1220-1300 e.Kr. Utifrån den centralt belägna placeringen av graven utgör skelettet möjligen resterna efter en präst (kanske den första). Vid rapportskrivandet har inga uppgifter om prästerna i Haverö kyrka under 1200-talet hittats.

Av de 14 mynt som hittades var tre från historisk tid (ett från slutet av 1500-talet och två från 1800-talet). De övriga mynten var medeltida och det äldsta är möjligenpräglat 1250-1275 under kung Valdemars regenttid.

Sammantaget finns det mycket som tyder på att Haverö medeltida kyrka av sten uppfördes någon gång under 1200-talet. Det indikeras av dateringen av grav 2, det eventuella Valdemarsmyntet, S:t Mikaelfiguren och i viss mån de gränshandlingar som nämner kyrkan.

Om det funnits en äldre träkyrka på platsen har heller inte gått att avgöra. Inga syllstensrader efter någon ännu äldre kyrka kunde i varje fall iakttagas.

Inledning

Med anledning av att hussvamp hittats vid besiktning av sakristian i Haverö kyrka och det var klarlagt att den medeltida kyrkan stått på samma plats beslutade Länsstyrelsen om en arkeologisk förundersökning. För att kontrollera om det fanns angrepp av hussvamp i koret togs en lucka upp där. När hussvampsangrepp även konstaterades i koret beslutade Länsstyrelsen att två förundersökningar till behövdes för att saneringsarbetena skulle kunna utföras.

Syfte

Syftet med den inledande förundersökningen som omfattade sakristian var att klargöra fornlämningens omfattning, karaktär, datering och komplexitet inom arbetsområdet. Det var viktigt att fastställa fornlämningens bevarandegrad och vetenskapliga potential, inte minst om länsstyrelsen behöver bedöma behovet av eventuell ytterligare undersökning.

Syftet med den andra förundersökningen som omfattade koret var att klargöra fornlämningens omfattning, karaktär, datering och komplexitet inom arbetsområdet. Det var viktigt att fastställa fornlämningens bevarandegrad och vetenskapliga potential, inte minst om länsstyrelsen behövde bedöma behovet av eventuell ytterligare undersökning.

Syftet med den tredje förundersökningen som omfattade koret och östra delen av långhuset var att klargöra fornlämningens omfattning, karaktär, datering och komplexitet inom arbetsområdet. De delar av fornlämningen som behövde tas bort behövde genomgå noggrann dokumentation och analys. Det var också viktigt att fastställa fornlämningens bevarandegrad och vetenskapliga potential, inte minst om länsstyrelsen behöver bedöma behovet av eventuell ytterligare undersökning. Undersökningsplanen och kostnadsberäkningen ska ha marginal för att delar av den medeltida kyrkogrunnen, samt gravar av mindre omfattning, vid behov ska kunna undersökas och tas bort redan under förundersökningen.

Gemensamt för de tre förundersökningarna var:

Länsstyrelsen ansåg att ambitionsnivån för förundersökningen borde vara hög, även om det tyvärr är risk för att äldre tiders lämningar till stor del förstörts i och med upp-förandet av den nya kyrkans grund. Potentiellt kan dock undersökningen ge svar på dåligt belysta frågor om medeltidens kyrkobyggnade och begravningsklick.

Undersökningsplanen och kostnadsberäkningen bör ha marginal för att lämningar och gravar av mindre omfattning vid behov ska kunna undersökas och tas bort redan i detta skede.

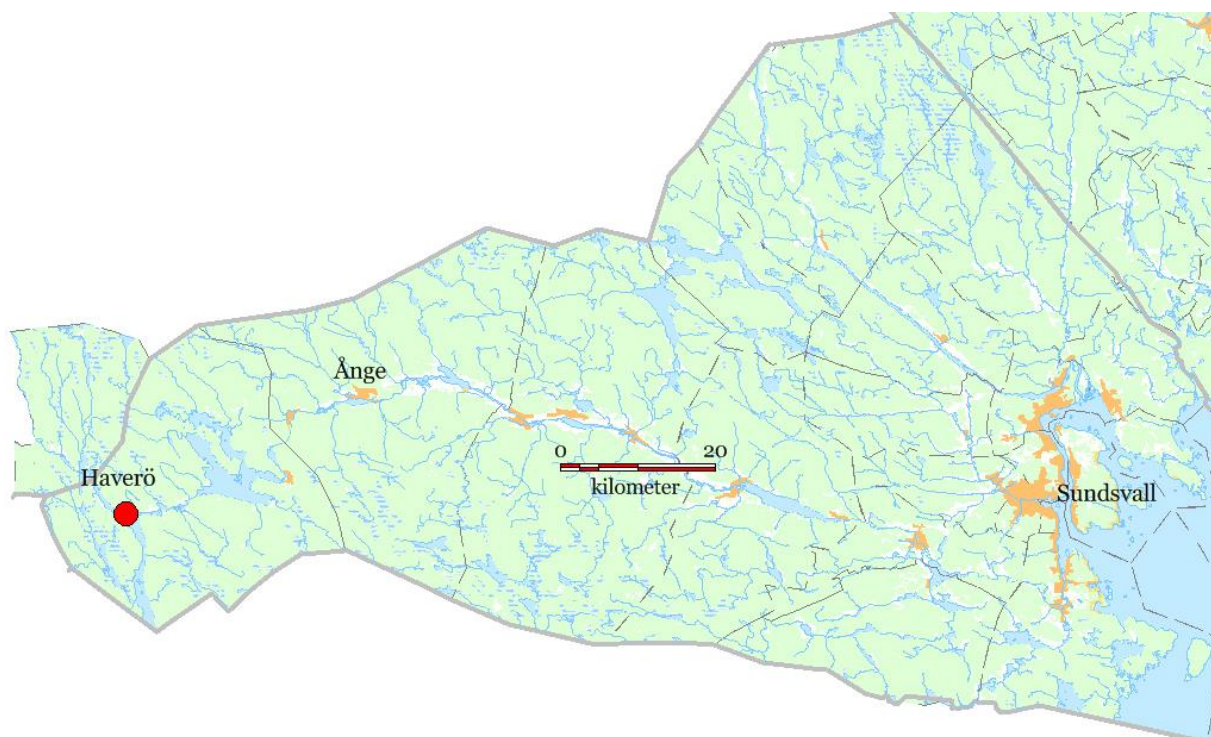
Resultatet från förundersökningen skulle användas i församlingens och länsstyrelsens fortsatta planering samt ligga till grund för länsstyrelsens handläggning och bedömning av tillåtlighet enligt 2 kap KML. Resultatet kom också ligga till grund för länsstyrelsens värdering av fornlämningens kunskapspotential inför eventuella ytterligare beslut om undersökning i sakristian eller övriga kyrkan.

Undersökningens målgrupper är främst länsstyrelsen, Borgsjö-Haverö församling samt en historieintresserad allmänhet.

Metod

Vid de tre olika förundersökningarna rensades de lösa massorna som huvudsakligen bestod av träspån, kalksmulor och mjäla bort genom grävning med skårslev och fyllhammare. I samband med rensningen användes metalldetektor och delar av massorna provsällades. När grävningen fortsatte djupare ned, cirka 0,1-0,2 meter sällades jorden och metalldetektor användes frekvent.

Konstruktioner som grundmurar, färgningar och gravar rensades fram, fotograferades och ritades av i plan.

Figur 1. Översikt av Medelpad med Haverö kyrka markerad med röd punkt.

Äldre uppgifter om kyrkan

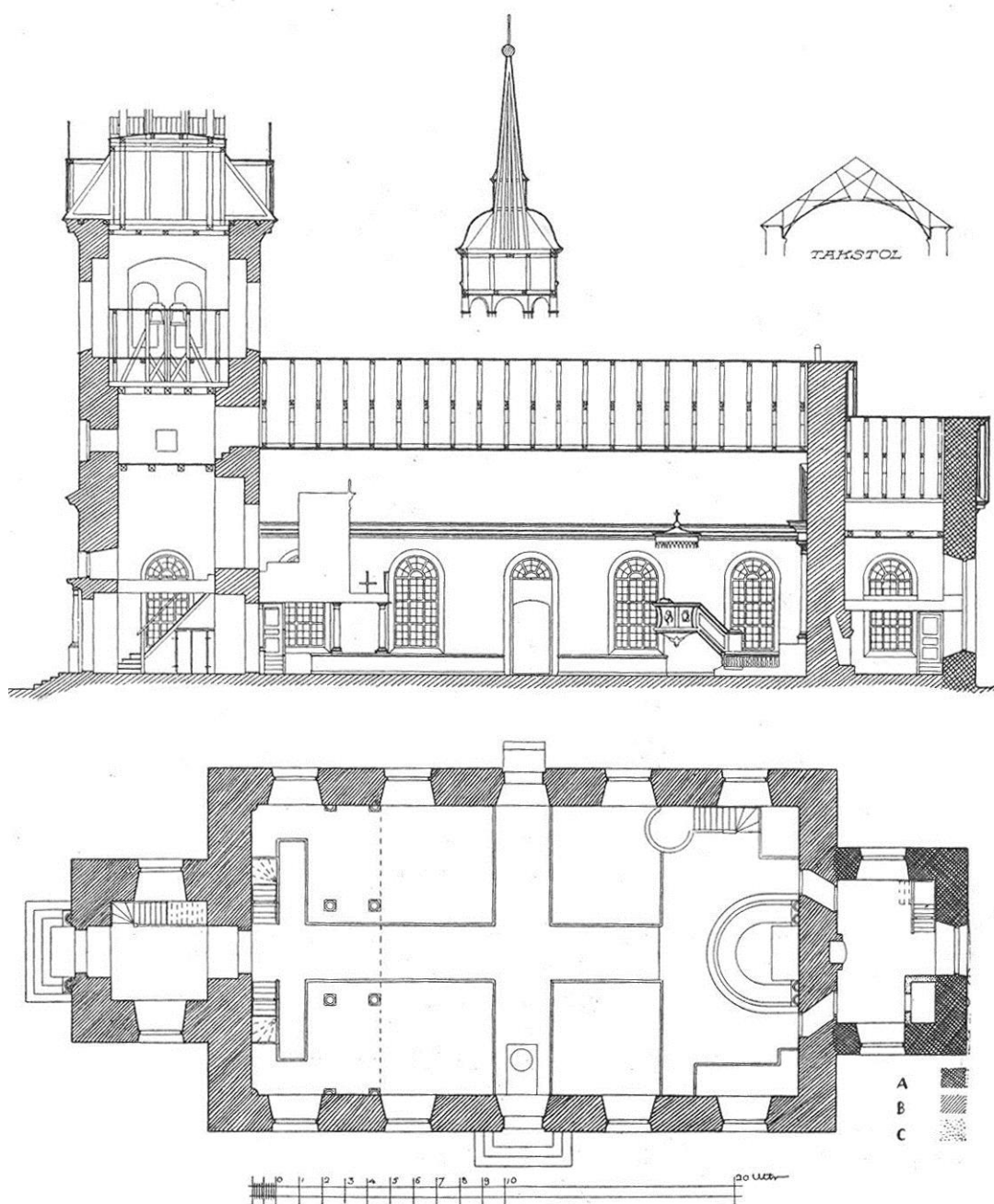

Fig. 332. Plan och sektion.

Grundriss und Längsschnitt. Plan and longitudinal section.

Figur 3. Plan och sektion av Haverö kyrka efter Cornell 1939.

"Hafverö (Hafre 1412, Haffröö 1560) var tydligen det annex till Borgsjö pastorat, som är upptaget i 1314 års register öfver ärkestiftets församlingar men redan i början af 1400-talet befinnas båda dessa socknar lyda under Torps pastorat. Genom kon. Gustaf I:s bref af 17 febr. 1560 blef Hafverö lagdt som anex till Hogdals (Ytterhogdals) nybildade gäll i Hälsingland Först 1812 fick församlingen rätt att bilda eget pastorat. Dess första kyrkoherde tillsattes 1819" (Bygdén 1923:291-292).

"Haverö medeltidskyrka, anlagd på en halfö i sjön Hafern, var såtillvida märkelig, att hennes västra vägg åtminstone sedan 1600-talet, omtalas som gammalt gränsmärke

mellan Jämtland och Medelpad, vilket dock ursprungligen torde ha gällt den s. k. "Hafverö hälla" eller gränsestenen i kyrkans närhet. Hon nedrefs på 1840-talet, och på samma plats uppfördes den nya kyrkan, som invigdes 1851" (Bygdén 1923:293).

Hellbom nämner i sin genomgång av äldre gränshandlingar att en gränsakt som brukar dateras till 1273 (vissa delar kanske daterar sig till 1300-talets början) omtalar Haverö kyrka (Hellbom 1977).

Viksten och Pahlén menar att *"Den synes vara den första i urkunder omnämnda kyrkan i Norrland"* (Viksten och Pahlén 1950:7) och att ett dokument från omkring 1270 nämner Haverö kyrka i samband med gränsdragning.

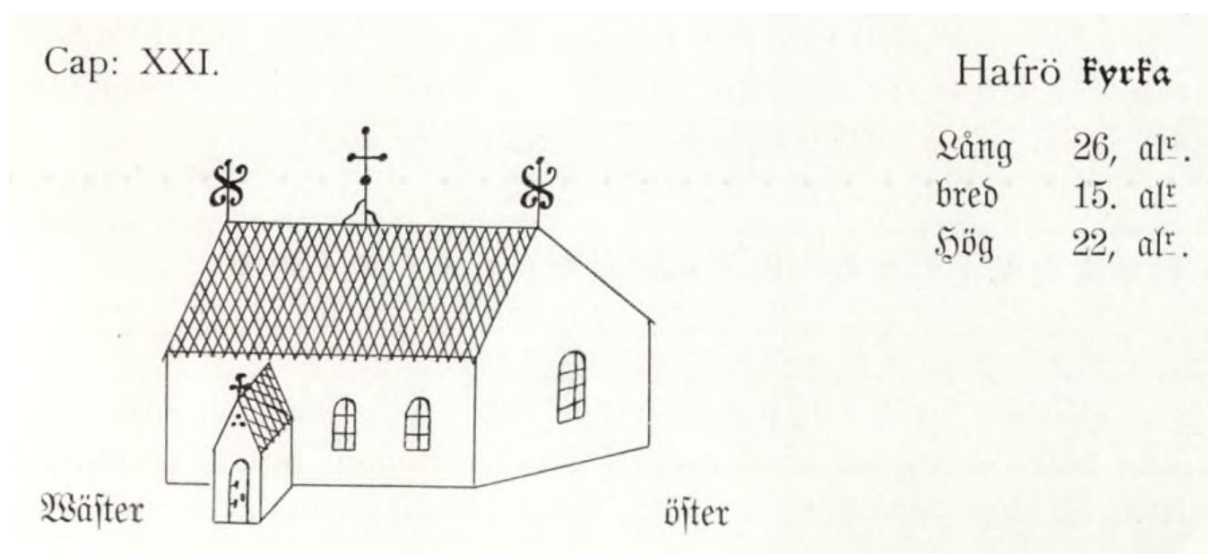
Kyrkans arkiv: I kyrkan. Räk. Fr. o. m. 1668. I den äldsta kassaboken finnes en konsthistoriskt viktig handling införd, nämligen en beskrivning över den gamla kyrkan, upprättad vid den nys byggande (Cornell 1939:400).

Den äldre kyrkan nedrevs på 1840-talet. Gamla kyrkan var 22 alnar lång, bredden var lika med nuvarande sakristia som är den kvarstående östliga delen av den gamla kyrkan. På gamla kyrkan funnos endast 4 fönster, alla till storlek olika. På östra gavlarna satt högt upp ett litet smalt fönster; på södra sidan voro 2:ne temligen stora, och ett litet rundt fönster- der detta sista var, hade förut varit dörr. När denna igenmurades, uptogs på västra gavlarna, hvarest liksom på norra väggen icke fanns fönster. Innanre, bildhuggeri och målning voro allt groft och osmakligt. På den skröpliga rappningen, och under den flere gånger förnyade vitlimningen funnos plump målade figurer, som skulle föreställa scener utur evangeliska historien. Den nuvarande kyrkan byggdes under åren 1847-50 av byggmästaren Jacob Norin från Norralla samt hans medhjälpare Johan Nordell (Cornell 1939:404). Den nya kyrkan stod färdig 1850

Den mest kända inventarien är den medeltida träskulpturen som föreställer S:t Mikael på draken som dateras till omkring år 1200. Cornell anser att bildens likhet med skulpturerna på högra nordportalen av katedralen i Reims är påfallande och därför bör vara utförd av en konstnär, som varit verksam vid arbetandet av de nämnda portalskulpturerna och bör i tiden ligga mycket nära dessa som är daterade till omkring 1200.

För övriga inventarier se Cornell 1939:405-411.

Enligt Broman (1675-1750) i Glysisvallur hade den gamla kyrkan måtten 26 x 15 alnar (Broman 1911-1949). Måtten motsvarar omkring 15,6 x 9 meter vilket stämmer bra med undersökningens uppmätning av kyrkans yttermått (innermått 12,2 x 6 meter). Broman beskriver även äldre gränser, kyrkliga förhållanden och den äldre kyrkans utseende.

Figur4 . Bild på Haverö kyrka ur Bromans Glysisvallur.

Cornell sammanfattar Haverö kyrkas äldre historia som:

1 En liten vacker, skulpterad S:t Mikaelbild från tiden omkr. 1200 tyder på att en kyrka, förmodligen av trä, funnits i Haverö redan vid denna tid. Skulpturen ifråga är nära släkt med högra nordportalen till katedralen i Reims och otvivelaktigt utförd av en mästare ur denna krets.

2 Senast på 1400-t. byggdes en stenkyrka av vanlig typ, med rektangulär plan och vapenhus. Det inre smyckades med kalkmålningar, bilder ur evangeliet. –Från 1400-t. härrör en mässhake av blå italiensk sidendamast ornerad med påsydda, vävda band, de sistnämnda Köln- arbete.

Enligt uppgift påträffades en begravning vid byggandet av en källare i nuvarande kyrkas sakristia (koret i den medeltida kyrkan). Kistan ska ha innehållit ett balsamerat lik av en man med handskar på. Liket grävdes sedan ner på kyrkogården (Pahlen 1979:55), (Halfvarsson 1930:18).

Figur5. Haffra häll. Foto från väster.

HAFFRA HÄLL

LÄTTLÄST

När inlandsisen smälte bort för 9 tusen år sedan blev det här stora blocket kvar. Blocket fick senare namnet Haffra Häll.

På 1200-talet blev blocket ett märke för gränsen mellan Sverige och Norge. Den norska stormannen Skule Jarl kom hit och stred för att behålla gränsen, men han dog i striderna.

Under medeltiden var här så kallat ingenmansland. Enligt Hälsingelagen hörde dessa områden till Hälsingland tillsammans med Ragunda, Ström och Hammedal. Haverö delades på mitten och Överhogdal hörde till Norge.

År 1645 tog Sverige över hela Jämtland och Härjedalen.

Inlandsisen har lämnat det gigantiska flyttblocket här. För ca 9 000 år sedan smälte det fram ur isen. Blocket kallas långt senare Haffra Häll och blir ett gränsmärke på 1200-talet.

Här var gränstrakter mellan Sverige och Norge fram till år 1645. Då kom det tidigare norska Jämtland och Härjedalen under svenskt valde. Hogdalssockarna och Haverö låg som delvis självständiga områden mellan de medeltida Norge och Sverige. Den egna dialekten, hogdalsmålet, är ett minne från dessa avlägsna tider. Det är bakgrunden till de dramatiska händelser som ägde rum här på 1200-talet.

Skule Jarl
Jefen Skule Bjårdson levde under 1200-talet. Han var en storman som stod den norske kungen nära. Skule ledde en norsk gränskommission som kom hit för att fastställa gränsen mellan länderna. Det var ett farligt uppdrag. Traditionen säger att norrmännen skulle delta i en gudstjänst men att

strid utbröt mellan hälsingar och norrmän. Skule Jarl ska ha dödats under striden.

Medeltida Haverö
Den gräns som vi känner från vår tid är föga omstridd men under medeltiden var dessa områden ingenmansland. Enligt Hälsingelagen hörde de till Hälsingland tillsammans med Ragunda, Ström och Hammedal. Sannolikt kom Skule Bjårdson med norska medhjälpare för att ändra på detta. Resultatet tycks ha blivit en kompromiss. Haverö delades på mitten och Överhogdal räknades till Norge.

Olika gränser
Historiker och arkeologer har länge bearbetat de skrifter som finns om detta skede. Flera gränsalternativ har föreslagits. Den övrigaste och antagligen den gräns som norrmännen ville hävda kom norrifrån Djupetjärnsligget. Den vek av här vid Haffra Häll mot södra delen av sjön Haverö för att sedan vika av mot Sörmarksfloen. Sedan söderut igen till ett annat stort flyttblock som kallades Runastein.

HAFFRA HÄLL
The inland ice brought with it the large erratic boulder here, which thawed out of the ice some 9,000 years ago. It is called Haffra Häll and is known in connection with dramatic events that took place in the Middle Ages, when the Norwegian magnate Skule Jarl was killed here in a border dispute between Sweden and Norway.

HAFFRA HÄLL
Das Inlandeis transportierte diesen großen Findling hierher und gab ihm vor ca. 9.000 Jahren frei. Der Haffra Häll genannte Felsblock ist für dramatische Ereignisse bekannt: Hier wurde im Mittelalter der norwegische Jarl Skule Bjårdson bei Grenzkonflikten zwischen Schweden und Norwegen getötet.

2000 f. Kr. JÄGARTIDALDER 4000 f. Kr.-1800 f. Kr. BOKENISTIDALDER 1800 f. Kr.-500 f. Kr. BRONSLÄDER 500 f. Kr.-500 a. Kr. ÄLDRE JÄRNBÄLDER 500 a. Kr.-1000 a. Kr. YNGRE JÄRNBÄLDER 1000 a. Kr. MEDELTID 1200 a. Kr. HISTORISK TID

Figur 6. Informationstext på s.k. trevingesskylt vid Haffra häll.

Redogörelse för undersökningarna

Den första förundersökningen som omfattade sakristian genomfördes 8-9/2-2018. De lösa massorna grävdes bort och konstruktioner dokumenterades genom ritning och fotografering. Metalldetektor användes för avsökning av hela sakristian.

Figur 7. Sakristians södra delar efter rensning. I bildens nedre del syns källaren. Foto från norr.

Figur 8. Sakristians östra delar efter rensning. I bildens nedre del syns stenpackningen till källaren. Till höger i bild syns arkivrummet nordvästra hörn. Foto från väster.

Figur 9. Sakristians norra delar efter rensning. I bildens nedre del syns trappen till källaren. I bildens högra del syns trappen upp till övervåningen. Foto från söder.

Den andra förundersökningen omfattade koret och genomfördes 14-16/3-2018. Markytan i koret rensades och massorna sållades. Metaldetektor användes frekvent. Grav 1 avtecknade sig som en mörkare färgning mot den omgivande grågula sanden/mjälan. Vid undersökningen rensades gravens utbredning fram och markytan grävdes därefter ner cirka 0,1 meter. Resterande undersökning av grav 1 och 2 genomfördes under den tredje förundersökningen.

Figur 10. Översikt av koret efter viss rensning. Foto från nordöst.

Figur 11. Översikt av koret efter viss rensning. Foto från sydväst.

Figur 12. Delar av den norra grundmuren framgrävd. Foto från väster.

Den tredje förundersökningen genomfördes 17-19/4-2018 och omfattade koret samt de delar av mittgången som ligger öster om mittgången. Vid undersökningen rensades markytan ytterligare, grundmurarna grävdes fram därefter dokumenterades ytorna genom ritning och fotografering. Metalldetektor används frekvent. Gravarna 1 och 2 undersöktes.

Figur 13. Emma van Eelen gräver i grav 1. Foto från norr.

Figur 14. Ola George och Emma van Eelen gräver vid grav 1 och 2. Foto från väster.

Figur 15. Anders Mannqvist visar medeltida mynt.

Figur 16. Skeletten i grav 1 och 2. Foto från öster.

Figur 17. Västra grundmuren vid mittgången. Murens tjocklek var cirka 1,8 meter. Foto från väster.

Figur 18 . Västra grundmuren och koret. Foto från väster.

Figur 19. Plan över den äldre kyrkan med yttermått (röd streckat), innermått (blå streckat) samt inmätta strukturer i den nutida kyrkans kor och sakristia. De bruna strecken anger golvåsar, svarta streck anger inre vägglinjer och grå streckade linjer anger nedgrävning för de nuvarande kyrkomurarna.

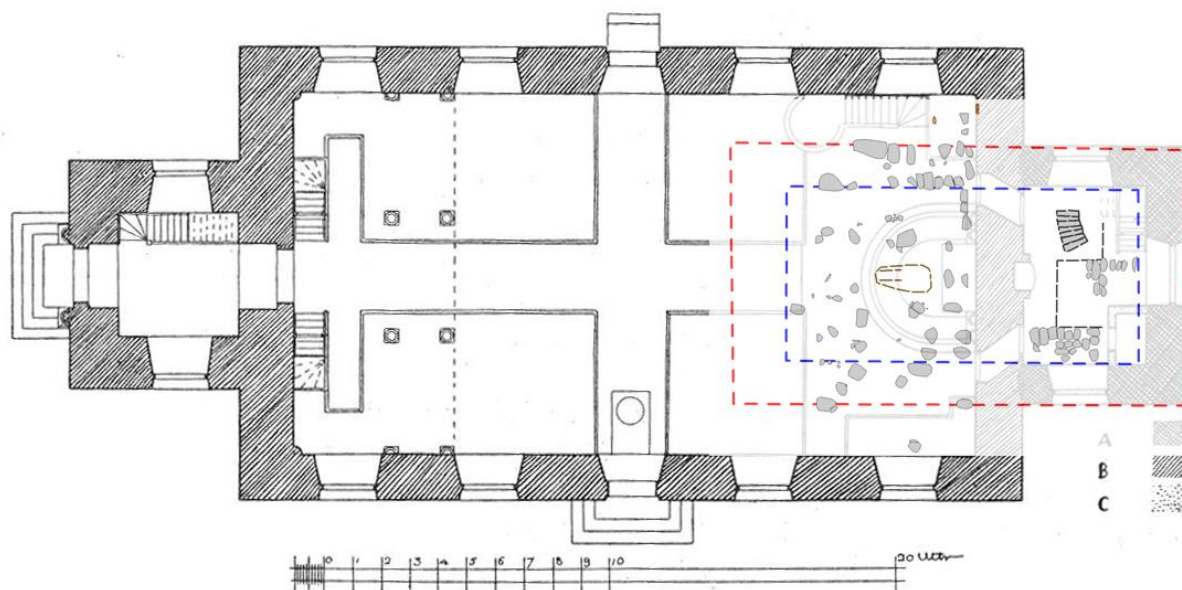

Fig. 332. Plan och sektion.
Grundriss und Längsschnitt. Plan and longitudinal section.

Figur 20. Plan över Haverö kyrka med läget för den medeltida kyrkan inlagd.

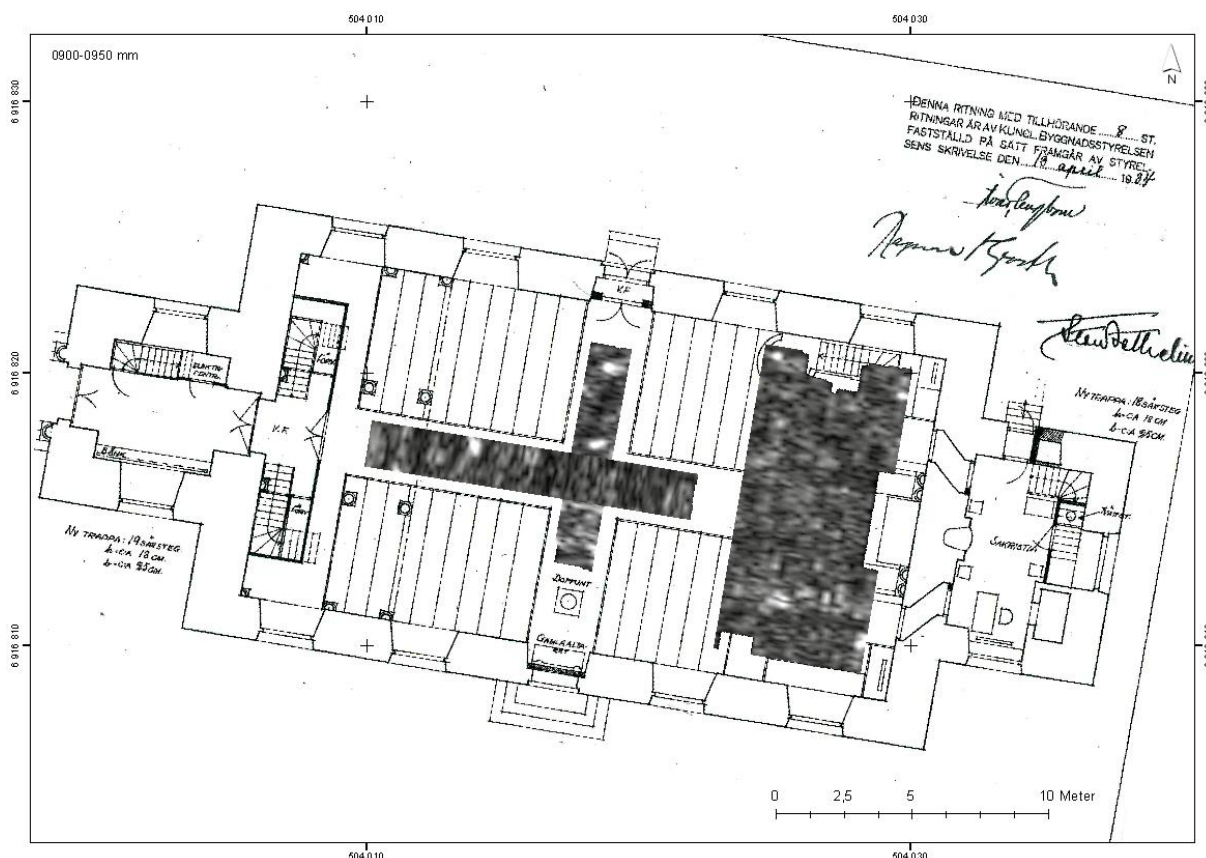
Georadarundersökning

För att ta reda på utbredningen av konstruktioner innan korets golv hade tagits bort användes markradar. Lars Winroth från modern arkeologi utförde undersökningen som omfattade alla tillgängliga ytor i kor och långhus (se figur 20).

Djupet motsvarade golvets yta till omkring 3 meters djup. Ett problem är att signalen inte färdas med samma hastighet genom trä, luft och marken vilket innebär att djupet inte är helt tillförlitligt. Den relativa lagerföljden är dock alltid korrekt.

Mellan 0 och 0,7 meter framträdde främst golvåsar och syllstenarna. Tyvärr fanns ett glapp i karteringen vid västra muren under mittgången. Karteringen gav ett lågupplöst intryck och gav inga tydliga indikationer på konstruktioner djupare ner i marken.

Undersökningarna kunde heller inte påvisa andra strukturer än grav 1 och 2 samt grundmurarna i söder, väster och norr.

Figur 21. Svårtolkat markradarresultat för nivån omkring 0,9-0,95 meter ner under golvet.

C-14 analyser och isotopvärden

För att datera skeletten i grav 1 och 2 samt en lösfunden underkäke av människa utfördes tre C-14 analyser.

Skelettet (provnummer Ua-59 613) från grav 1 daterades med 68,2% sannolikhet till 1660-1690 AD (12,6%), 1730-1810 AD (38,1%), 1930-... (17,6%). Med 95,4% sannolikhet dateras skelettet till 1640-1700 AD (20,6%), 1720-1820 AD (51,1%), 1910 AD-.... (23,6%).

Det sannolika är att den gravlagda personen dog mellan 1640 och 1820 AD. Senare begravningar inne i kyrkorna är ovanliga.

Skelettet (provnummer Ua-59 614) från grav 2 daterades med 68,2% sannolikhet till 1260-1290 AD. Med 95,4% sannolikhet till 1220-1380 AD, 1220-1300 AD (93,5%), 1370-1380 AD (1,9%).

Det mest sannolika är att den gravlagda personen dog mellan 1220 och 1300 AD.

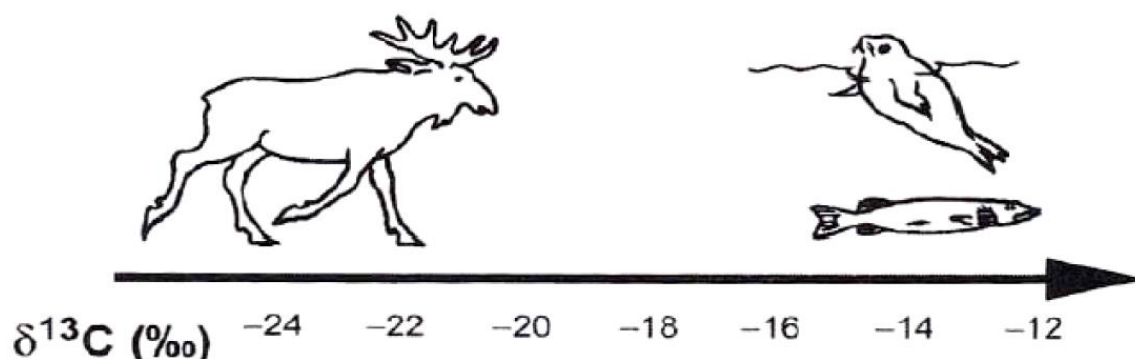
Underkäken utan tänder (provnummer Ua-59 615) som är ett lösfynd funnet av saneringsföretaget OCAB daterades med 68,2% sannolikhet till 1660-1700 AD (13,1%), 1720-1820 AD (40,4%), 1910-1950AD (14,7%). Med 95,4% sannolikhet till 1660-1890 AD (76,6%), 1919 AD-... (18,8%). Det mest sannolika är att personen utan tänder i underkäken dog och begravdes i kyrkan mellan 1660-1820 AD. Senare begravningar inne i kyrkorna är som sagt ovanliga.

Den organiska delen av ben består till 90% av kollagen.

Genom att analysera kolet i kollagenet mäter man mängden terrestrisk vs maritimt protein som individen ätit av de senaste 10-15 åren av sin livstid (baserat på analyser av ben). Ett lågt

värde indikerar en terrestriskt baserad diet medan ett högt värde indikerar en mera maritim diet (Linderholm 2009:2).

Isotopvärdena för de tre daterade skeletten har $\delta^{13}\text{C}$ (‰)- värdena -20,3 för grav 1, -20,1 för grav 2 och -22,8 för den lösfunna käken. Värdena indikerar en terrestrisk (landbaserad) kost.

Figur 22. Schematisk representation av $\delta^{13}\text{C}$ -värden för olika dieter (terrestrisk vs marin) efter Linderholm 2009.

Fynden

Fynden i sakristian inskränkte sig till ett par ben. Fynden i koret bestod av mynt, kalkbruk, knivblad, fönsterglas, fragment av ett bryne, ett fäste till en knapp och löst liggande ben. Förutom dessa fynd så hittades ben i de två gravarna 1 och två (där grav 1 anlagts på samma plats som grav 2). I graven hittades förutom benen från de gravlagda även två kisthandtag (troligen har kistan till grav 1 endast haft ett handtag mitt på kistans vardera långsida), fragment av skoläder och kistspikar. I botten av grav 2 hittades även ett par avslag (ett av flinta och två troligen av hälleflinta). Troligen kan avslagen sättas i samband med den närliggande bopplatsen Raä 382:1 Haverö socken (L 1936:9167).

Mynten

Av de 14 mynt som hittades var tre från historisk tid (ett från slutet av 1500-talet och två från 1800-talet). Övriga mynt är från medeltid. Myntbestämningarna har gjorts av Kenneth Jonsson, professor i numismatik och penninghistoria vid Stockholms universitet. Ett av mynten är präglat i Norge. Norska mynt är inte helt ovanliga i norra Sverige (förmodligen på grund av gränshandeln). De norska medeltida mynten hade generellt sämre silvervärde än de svenska och hur värderingen gått till är okänd (Jonsson muntligen). Bland mynten finns ett (fyndnummer 7) som med viss tvekan är präglat under Valdemar 1250-1275 och är då möjligen av valören penning med lejonhuvud. Resterande medeltida mynt är från 1300-1400-talet.

Fyndnummer	Beskrivning
1	Johan III 1568-1592. Stockholm. ½ öre 1581.
2	Gustav IV Adolf 1792-1809. Avesta. 1/4 skilling 1808.
3	Karl XIV Johan 1818-1844. Avesta. ½ skilling 1821.
4	Sten Sture d.ä. 1470-1497, 1501-1503. Stockholm. Penning ca 1470-1478.
5	Norge. Magnus Eriksson 1319-1355. Penning ca 1340-1355. Nidaros.
6	Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1370-1379.
7	Valdemar? 1250-1275. Penning med lejonhuvud?
8	Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389.
9	Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389.
10	Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389.
11	Erik av Pommern 1396-1439. Stockholm. Penning ca 1410-1435
12	Magnus Eriksson 1319-1363. Penning 1319-1340. Myntort?
13	Albrekt av Mecklenburg 1364-1389. Kalmar. Penning.
14	Karl Knutsson Bonde/Kristian I 1448-1470. Stockholm. Penning.

Tabell 1. Myntens dateringar och regenter.

Figur 23. Mynt med fyndnummer 7. Foto ACTA konserveringscentrum AB.

Tolkning och diskussion

Vid undersökningarna kunde den medeltida stenkyrkans utbredning dokumenteras inom nuvarande kyrkans långhus och kor. Det äldre korets utbredning sammanfaller med nuvarande sakristias. Den äldre kyrkans yttermått var omkring 16 x 9 meter (med cirka 1,8 meter tjocka väggar). De inre måtten var omkring 12,2 x 6 meter. I det ursprungliga koret byggdes en källare på 1840-talet vilket förstörde möjligheterna att finna några konstruktioner (annat än väggarna) till den medeltida kyrkan. Enligt uppgift påträffades en begravd man (balsamerad och med handskar) i en kista centralt i koret under altaret i samband med källarbygget.

Bäst bevarad var grundläggningen till den västra väggen som kunde dokumenteras då golvet i mittgången togs bort. Längs norra grundmuren fanns ytor med stenpackning av block och kalkbruk bevarade. Södra grundmuren var den sämst bevarade med enstaka stenblock och löst liggande kalkbruk.

Det var tydligt att markytan hade sänkts i koret i samband med bygget av den nya kyrkan. Det fanns nämligen bara ett tunnare löst lager med trärester och sand/mjåla kvar och under det syntes den orörda jorden på ett flertal ställen. Sänkningen av markytan kan också

förklara den relativa fyndfattigdomen. De flesta medeltida mynt hittades i en nedgrävning till nuvarande grund för östra korväggen under altaret.

Grav 1 som anlagts ovan grav 2 innehöll troligtvis en kvinna i 25-35 års ålder. Hon bör utifrån gravens centrala placering ha varit en prästfru, tillhört en prästfamilj eller någon framstående familj. Vid arkivgenomgång har inga uppgifter om någon prästfru hittats. Hon har dött och begravts under perioden 1640 och 1820 e.Kr. I graven hittades en ring av kopparlegering som troligen hört till kvinnan.

Grav 2 har skadats vid gravläggningen av den senare grav 1. De bevarade delarna av skelettet i grav 2 indikerar en man i 35-45 års ålder. Han har dött under perioden 1220-1300 e.Kr. Utifrån gravens centrala placering utgör skelettet möjligen resterna efter en präst (kanske den första). Vid rapportskrivandet har inga uppgifter om prästerna i Haverö kyrka under 1200-talet hittats.

De äldsta av de medeltida mynten är möjligen präglat 1250-1275 under kung Valdemars regenttid.

Dateringen av gränshandlingarna där kyrkan finns omnämnd kan troligen inte tidfästas närmare några årtionden i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet och är därför inte till någon hjälp vid dateringen av kyrkan.

S:t Mikaelfiguren är från 1200-talets första fjärdedel (Karlsson 1995:276, <http://medeltidbild.historiska.se>) men det är osäkert när den kom till kyrkan. En datering av kyrkan utifrån S:t Mikaelfiguren är därför osäker.

Sammantaget finns det mycket som talar för att Haverö medeltida kyrka av sten uppfördes någon gång under 1200-talet (grav 2, det eventuella Valdemarsmyntet, i viss mån gränshandlingarna och S:t Mikaelfiguren).

Om den ursprungliga stenkyrkan haft ett smalare rakslutet kor har inte varit möjligt att avgöra då hela ytan där koret legat (nuvarande sakristian) blev förstörd när den nya kyrkan uppfördes på 1840-talet.

Om det funnits en äldre träkyrka på platsen har heller inte gått att avgöra. Inga syllstensrader efter någon ännu äldre kyrka kunde i varje fall iakttas.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-385-18

Länsmuseets dnr: 2018/1

Län: Västernorrland

Landskap: Medelpad

Kommun: Ånge

Socken: Haverö

Fastighet: Haverö Prästbord 9:1

Kartblad: 17 F 2-3 c-d

Undersökt yta i sakristian vid första undersökningen: 18 m²

Undersökt yta i koret vid andra undersökningen: 64 m² rensade/grävda ytligt

Undersökt yta i koret och långhuset vid tredje undersökningen: 75 m²

Belägenhet för kyrkan i Sweref 99 TM: E 504 030 Y 6916 815

Koordinatsystem: Fristående efter kyrkans orientering.

Höjd över havet: Cirka 260 m

Undersökningstid sakristian: 8-9/2-2018

Undersökningstid koret: 14-16/3-2018

Undersökningstid koret/långhuset: 17-19/4-2018

Personal från Murberget Länsmuseum Västernorrland: Ola George, Maria Lindeberg, Annika Söderlind och Emma van Eelen.

Frivillig arbetskraft Lars Karlsson Ånge och Anders Mannqvist från Borgsjö-Haverö församling.

Rapportsammanställning: Ola George.

Arkivhandlingar

Ritningar, ärende och rapport i arkivvärdigt material förvaras i Västernorrlands museums topografiska arkiv.

Referenser

Broman, O.J. 1911-1949. *Olof Joh. Bromans Glysisvallur: och öfriga skrifter rörande Helsingland. D. 1.* Upsala: Gestrike-Helsing nation.

Bygdén, L. 1923. *Hernösands stifts herdaminne: bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning. D. 1.* Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Cornell, H. & Rappe, A. 1939. *Medelpads kyrkor: Västernorrlands län, Härnösands stift.* Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt.

Halfvarsson, H. 1930. *Från land och strand vid Ljunga älv. 2.* Stockholm: Norstedt.

Hellbom, A. 1977. *Medelpads gräns mot Jämtland från medeltid till nutid.* Umeå: Skytteanska samf.

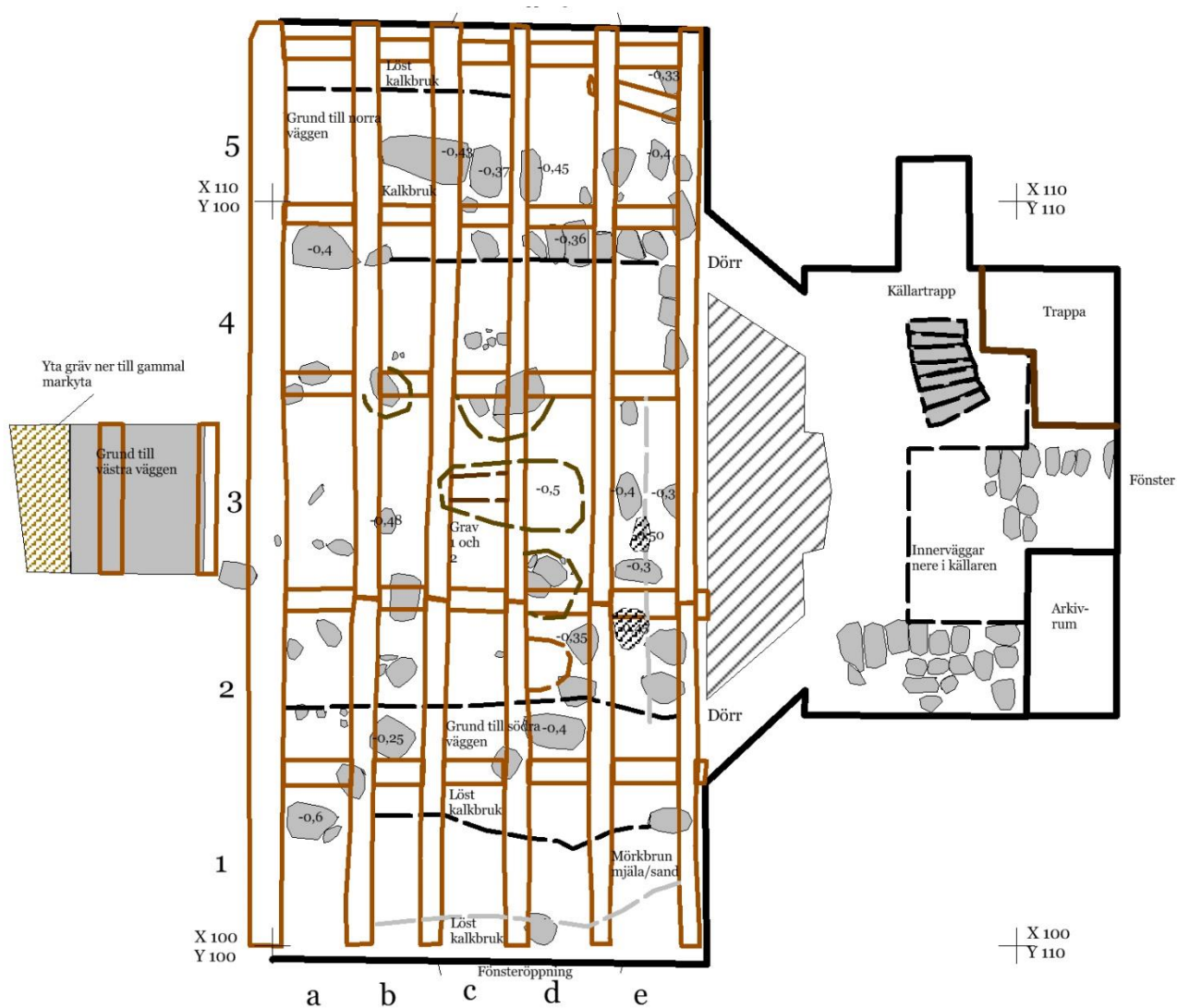
Karlsson L, 1995. *Träskulpturen Den romanska konsten Signums svenska konsthistoria III*

Linderholm, A. 2009. *Stabila isotopanalyser av skelettmateriel från gravröse Raä 277, Säbrå sn, Ångermanland.* Uppdragsrapport 133. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Auxilla. Stockholms Universitet. Stockholm.

Pahlen, S. A. 1979. Skule Jarl och Haverö. Haverö församling (1975-1998). *Haveröår.* Haverö: Haverö församling.

Viksten, C. & Pahlén, S. A. 1950. *Haverö kyrka : minnesskrift 1950.* Sundsvall.

Bilaga 1. Plan över kyrkans sakristia, långhus och kor

Bilaga 2. Fyndlista

Fyndnr	Fynd	X	Y	Mått	Antal	Vikt	Kommentar	Kasserad
1	Mynt	101,5	101,5	Diam 20,2, tj 1,7	1	1,25	Johan III 1568-1592. Stockholm. ½ öre 1581. SM 90	
2	Mynt	103	106,5	Diam 27, tj 2,4	1	7,96	Gustav IV Adolf 1792-1809. Avesta. 1/4 skilling 1808. SM 62	
3	Mynt	106,5	98,5	Diam 30,5, tj 1,5	1	8,1	Karl XIV Johan 1818-1844. Avesta. ½ skilling 1821. SM 110	
4	Mynt	105,4	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund, i södra 1/3 delen av facket. Sten Sture d.ä. 1470-1497, 1501-1503. Stockholm. Penning ca 1470-1478. Malmer KrH YIIIa (1440-1460)	
5	Mynt	105,4	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund, i södra 1/3 delen av facket. Norge. Magnus Eriksson 1319-1355. Penning ca 1340-1355. Nidaros. LL XXVI:B:6	

6	Mynt	105,4	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund, i södra 1/3 delen av facket. Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1370-1379. Malmer KrH Älle (1363-1370)	
7	Mynt	105,4	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund, i södra 1/3 delen av facket. Valdemar?? 1250-1275. Penning med lejonhuvud??	
8	Mynt	105,4	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund, i södra 1/3 delen av facket. Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389. Malmer KrH Älle (1370-1380)	
9	Mynt	106	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund. I mitten av facket. Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389.	

							Malmer KrH ÅIIh (1370-1380)	
10	Mynt	106	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund. I mitten av facket. Albrekt av Mecklenburg. Stockholm. Penning ca 1380-1389. Malmer KrH ÅIIh (1370-1380)	
11	Mynt	106	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund. I mitten av facket. Erik av Pommern 1396- 1439. Stockholm. Penning ca 1410- 1435. Malmer KrH YIIc (efter ca 1410)	
12	Mynt	106	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund. I mitten av facket. Magnus Eriksson 1319-1363. Penning 1319-1340. Myntort? LL XXVI:A:1a	
13	Mynt	106,9	105		1		Fack 3 e i kanten i nedgrävning mot grund. I norra 1/3 av facket. Albrekt av Mecklenburg 1364-1389. Kalmar. penning ca 1363- 1370. LL XXX:A:1b	

14	Mynt	106	98,7		1		I lösa kalkmassor på västra muren. Karl Knutsson Bonde/Kristian I 1448-1470. Stockholm. Penning ca 1450-1470. Malmer KrH Yla	
15	Nål	109	101	Längd 47,5, diam 1,3	1	0,5		
16	Ring	106	103	Ytterdiam 22,5, tj 5	1	2,45	Från grav 1	
17	Knivblad	106	102,8	88 x 19 x 5	1	30,1	Fack 3 c södra 1/3	
18	Knappfäste	105	99	Diam 7, tj 2	1	0,3	Knappfäste av koppartråd med ögla	
19	Kisthandtag	106	103	127 x 71 x 51	1	157	Södra handtaget	
20	Kisthandtag	106,4	105	122 x 82 x 46	1	169	Norra handtaget, 0,7 m under golvåsens undersida	
21	Fragment av skifferbryne	111	105	71 x 23,5 x 6	1	14,1	Från fack 5 e. brynet har två slipytor	
22	Flintavslag	107	99,5	16,5 x 13,5 x 9,5	1	2,15		
23	Läderfragment	106	104	42 x 9 x 2,5	1	0,38	Fack 3 c från botten av grav 1 i fotändan,. Med flera hål, antagligen skofragment	
24	Glas	106,5	98,5	25,5 x 15 x 1,3	1	1	Fönsterglas	
25	Avslag	106,3	103,8	21,5 x 15,5 x 5	1	2	Fack 3 d. I botten i mitten av rutan vid grav 2. Hälleflinta?	

26	Avslag	106,3	103,8	15,5 x 10,5 x 3	1	0,5	Fack 3 d. I botten i mitten av rutan vid grav 2. Hälleflinta?	
27	Kalkputs	106,3	103,8	23,5 x 11,5 x 7	1	1,4	Fack 3 d. I botten i mitten av rutan vid grav 2.	
28	Kalkputs	106	105	113 x 103 x 39	1	420	Från fack 3 e	x
29	Spik	106	104	109 x 7 x 6, skalle 16 x 12 x 5,5	1	12,5	Spik från fotändan i grav 1 (kistspik med fastrostade trärester) 0,8 m under åsens översida	x
30	Spik	106	104	64 x 6 x 5,5, skalle 15 x 13,5 x 6	1	10,5	Spik från fotändan i grav 1 (kistspik med fastrostade trärester) 0,8 m under åsens översida	x
31	Glas	105,3	105	28,5 x 12,5 x 1	2	1	Fönsterglas	
32	Avslag	108,5	103,8	15,5 x 12 x 3,3	1	0,5	Fack 4 d. Vid grävning ner till steril nivå	
33	Kalkputs	108,5	103,8	41,5 x 35,5 x 13,5	1	19,5	Fack 4 d. Vid grävning ner till steril nivå. Med röd färg	
34	Ben	105,3	105	32,5 x 6 x 4	1	0,3	Fack 3 e södra 1/3 delen. Ej osteologiskt bedömt ben	

Bilaga 3. C-14 analyser

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Uppsala 2018-09-24

Ola George
Murberget Länsmuseum Västernorrland
Box 34
871 21 HÄRNÖSAND

Resultat av ^{14}C datering av obrända ben från Haverö kyrka, Haverö, Medelpad. (p 1794)

Förbehandling av benmaterial:

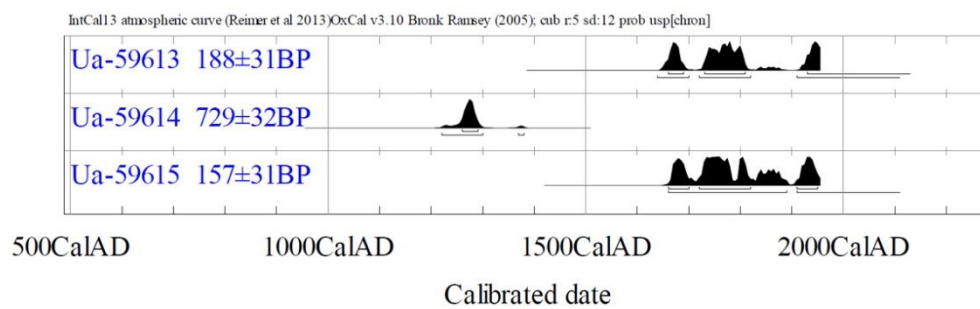
1. Mekanisk rengöring av ytan (skrapning, ev. sandblästring).
 2. Ultraljudstvätt i avjoniserat, urkockt vatten (pH 3).
 3. Krossning i mortel.
 4. 0,8 M HCl tillsätts, omrörning (30 minuter, cirka 10 °C) (apatit bort). Löslig fraktion benämns fraktion A.
 5. Olöslig fraktion tillsätts vatten, pH 3, och värms under omrörning (6-8 timmar, 90 °C). Olöslig del benämns fraktion C och löslig del benämns fraktion D. Fraktion D bör ge den mest relevanta åldern eftersom det mesta av benmaterialets organiska del ("kollagenet") återfinns här. Övriga fraktioner kan emellertid ge information om föroreningsinverkan och bör i kritiska fall dateras. Det kemiska utbytet i de olika stegen kan också ge en vägledning om dateringsresultatets pålitlighet genom att benmaterialets kemiska kvalitet därigenom kan bedömas.
- Den fraktion som ^{14}C -bestäms förbränns till CO_2 -gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion före acceleratorbestämningen. I den aktuella undersökningen har fraktionen D daterats.

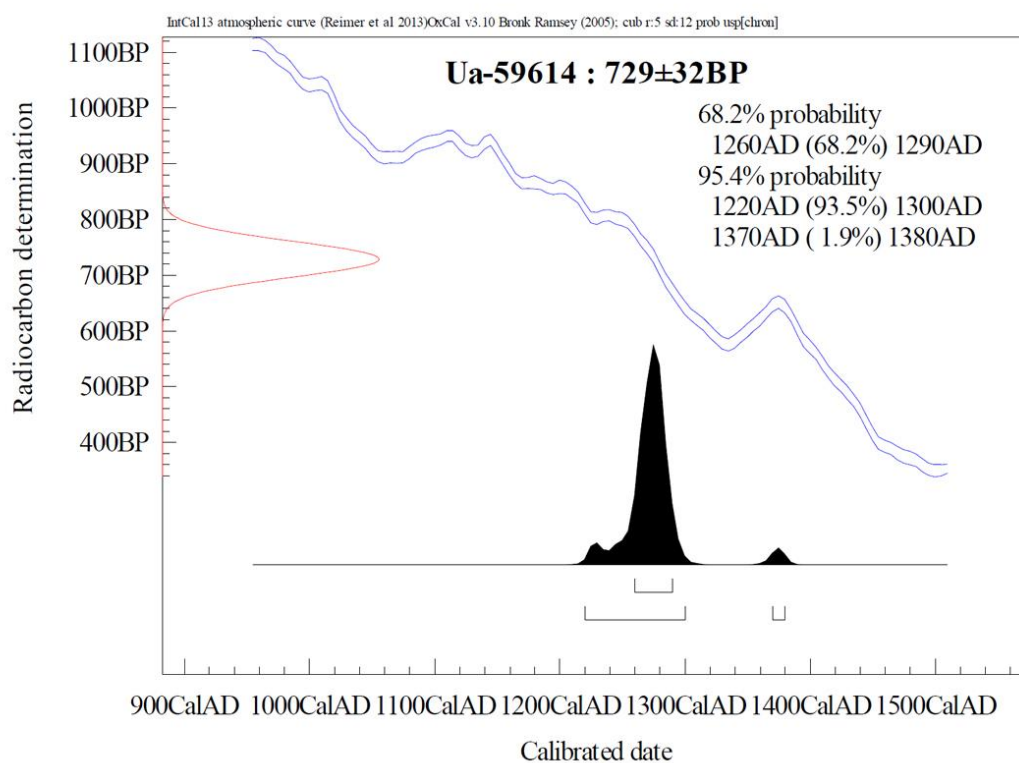
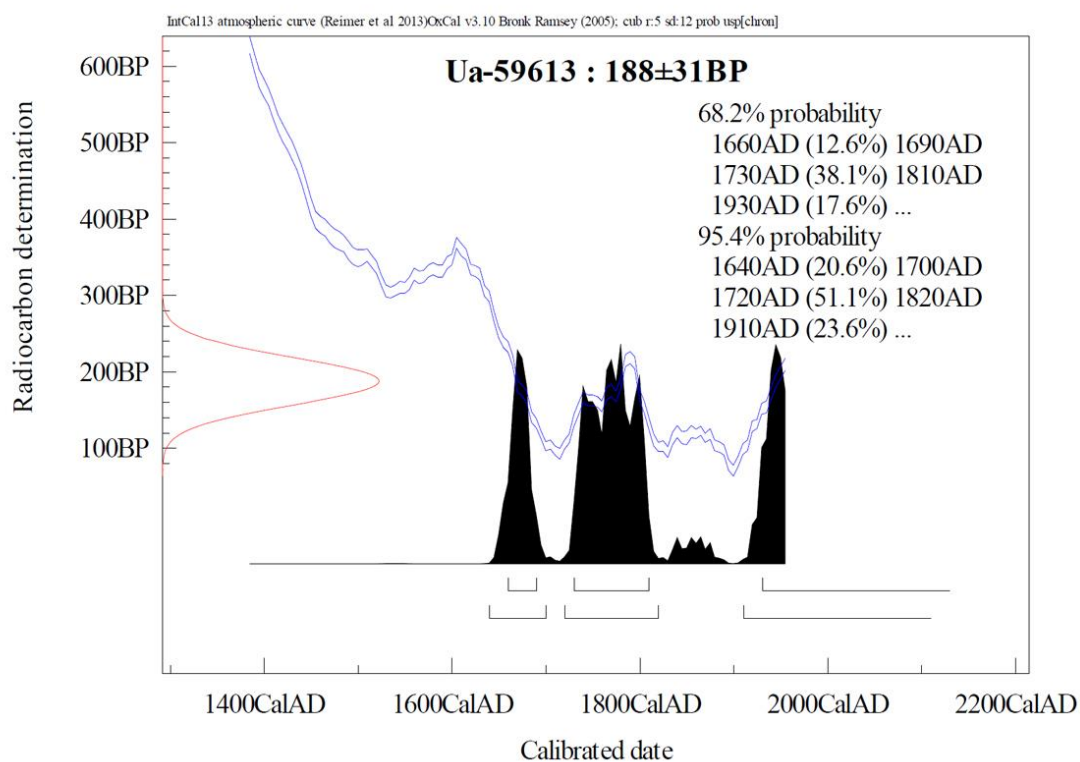
RESULTAT

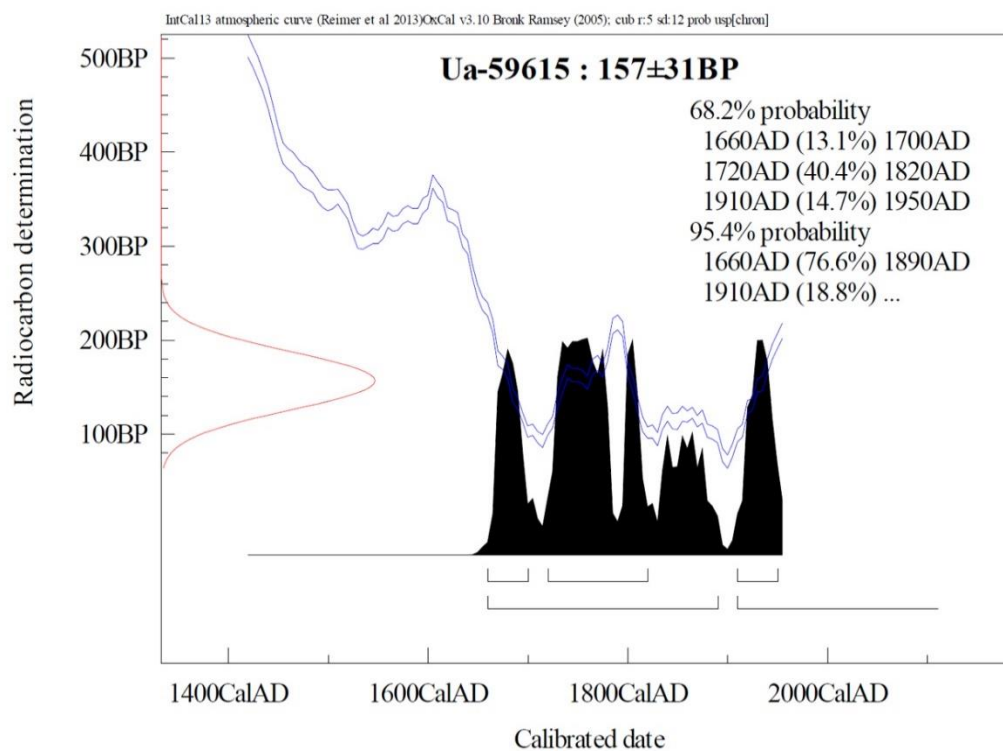
Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	^{14}C age BP
Ua-59613	Grav 1	-20,3	188 ± 31
Ua-59614	Grav 2	-20,1	729 ± 32
Ua-59615	övriga fynd	-22,8	157 ± 31

Med vänlig hälsning

Göran Possnert / Lars Beckel

Bilaga 4. Fotolista

Foto nr	Beskrivning	Fotad från
	Fotografier från första förundersökningen	
1	Arbetsbild, Ola George gräver i sydöstra delen av sakristian	Norr
2	Arbetsbild, Ola George gräver i sydöstra delen av sakristian	Norr
3	Arbetsbild, Ola George gräver i sydöstra delen av sakristian	Norr
4	Arbetsbild, Ola George gräver i sydöstra delen av sakristian	Norr
5	Haffra häll	Väster
6	Informationstavla om Haffra häll	
7	Haverö kyrkas torn	Väster
8	Haverö kyrkas långhus och sakristia	Söder
9	Koret framför altartavlan efter att golvet tagits bort	Väster
10	Ytan under altaret efter att golvet tagits bort	Norr
11	Väggen bakom altaret	Norr
12	Arbetsbild, Lasse Karlsson bär ut en rutten stock från gången mellan kor och sakristia	Sydöst
13	Källaren i sakristian	Norr
14	Arbetsbild, Ola George med metalldetektor i sakristian	Norr
15	Östra muren under trappen i sakristian	Väster
16	Norra muren under trappan i sakristian	Söder
17	Norra muren under trappan i sakristian	Söder
18	Norra gången mellan kor och sakristia	Sydöst
19	Södra delen av sakristian efter rensning	Norr
20	Lars Karlsson och Ola George i sakristian efter rensning	Norr
21	Lars Karlsson och Ola George i sakristian efter rensning	Norr
22	Stenpackning ingående i källaren i östra delen av sakristian	Väster
23	Södra gången mellan kor och sakristia	Nordöst
24	Lars Karlsson och Maria Lindeberg i norra delen av sakristian	Söder
25	Stenpackning i nordvästra delen av sakristian	Söder
	Fotografier från andra förundersökningen	
26	Arbetsbild, Lars Karlsson och Emma Van Eelen gräver i koret	Väster
27	Den sydligaste delen av koret efter viss rensning	Väster
28	Grunden till norra långhusväggen mitt för predikstolen	Väster
29	Grunden till norra långhusväggen	Öster
30	Koret efter viss rensning	Nordöst
31	Koret efter viss rensning	Nordöst
32	Norra delen av koret efter viss rensning	Nordöst
33	Norra delen av koret (under predikstolen) efter viss rensning	Öster
34	Ytan under altaret efter rensning (fack 3 d och e)	Norr
35	Väggen bakom altaret	Väster
36	Nordöstra hörnet av sakristian	Väster
37	Sydöstra hörnet av sakristian	Nordväst
38	Nordöstra hörnet av sakristian	Väster
39	Sydligaste delen av stenpackningen till källaren i sakristian	Norr
40	Ytan under altaret efter rensning (fack 3 d och e)	Norr
41	Sydöstra delen av fack 3 d täckt av träspån	Nordväst
42	Sydvästra hörnet av fack 2 a efter viss rensning	Nordöst
43	Södra delen av fack 2 b med träspån och syllsten	Norr
44	Koret efter rensning	Sydväst
45	Fack 1 a efter viss rensning	Väster
46	Fack 1 b orensad	Väster
47	Fack 1 c delvis rensad	Väster
48	Fack 1 d efter viss rensning	Väster

49	Fack 1 e efter viss rensning	Väster
50	Fack 2 e efter rensning	Sydväst
51	Fack 2 e efter rensning	Väster
52	Fack 2 e efter rensning	Väster
53	Fack 2 d efter rensning	Väster
54	Fack 2 c delvis rensad	Väster
55	Fack 2 c och b delvis rensade	Väster
56	Fack 2 b delvis rensad	Väster
57	Fack 2 a efter rensning	Väster
58	Fack 3 a efter rensning	Väster
59	Fack 3 b orensad	Väster
60	Mellersta och södra delen av fack 3 c efter rensning	Väster
61	Mellersta och norra delen av fack 3 c efter rensning	Väster
62	Fack 3 d orensad	Väster
63	Fack 3 e (under altaret) efter viss rensning	Väster
64	Fack 3 e (under altaret) efter viss rensning	Väster
65	Södra delen av fack 4 e (och gångbron) efter rensning	Väster
66	Norra delen av fack 4 e (och gångbron) efter rensning	Väster
67	Fack 5 e efter rensning	Väster
68	Fack 5 d efter rensning	Väster
69	Fack 5 c efter rensning, norra grundmuren synlig	Väster
70	Fack 5 b efter rensning, norra grundmuren synlig	Väster
71	Fack 5 a efter rensning, norra grundmuren synlig	Väster
72	Fack 5 a och b med grundmuren synlig	Väster
73	Fack 4-5, a, b och c synliga	Väster
74	Arbetsbild, Grävning och rensning i sydöstra delen av koret	Nordväst
75	Norra delen av koret efter rensning	Sydväst
76	Fack 2 e efter rensning	Norr
77	Grav 1 efter rensning	Norr
78	Grav 1 efter rensning	Söder
79	Grav 1 efter rensning	Söder
80	Östra delen av grav 1	Öster
81	Mellersta delen av grav 1 (i fack 3 c) efter nedgrävning cirka 0,1 meter	Väster
82	Mellersta delen av grav 1 (i fack 3 c) efter nedgrävning cirka 0,1 meter	Väster
83	Paus i arbetet Lars Karlsson och Ola George	Söder
84	Arbetsbild, Emma van Eelen gräver i fack 3 b	Norr
85	Arbetsbild, Emma van Eelen gräver i fack 3 b	Norr
	Fotografier från tredje förundersökningen	
86	Mittgången med västra muren i förgrunden, koret och altartavlan i bakgrunden	Väster
87	Arbetsbild, Emma van Eelen gräver grav 1	Norr
88	Arbetsbild, Emma van Eelen gräver grav 1	Norr
89	Arbetsbild, Emma van Eelen och Ola George gräver i koret	Väster
90	Arbetsbild, Emma van Eelen och Ola George gräver grav 1	Norr
91	Anders Mannqvist visar ett medeltida mynt som han hittat	Väster
92	Skelett i grav 1 till vänster och grav 2 till höger	Öster
93	Skelett i grav 1 till vänster och grav 2 till höger	Öster
94	Östra delen av grav 1 och 2	Öster
95	Västra delen av grav 1 och 2	Öster
96	Kranium i grav 1	Öster
97	Skelett i grav 2 i bildens högra del	Öster

98	Delar av vänster arm i grav 2 till höger, till vänster skelettdelar från grav 1	Öster
99	Delar av skelett från grav 1 i förgrunden, I bakgrunden, vänstra armen och lårbenen från skelettet i grav 2	Söder
100	Delar av skelett från grav 1 i förgrunden, I bakgrunden, vänstra armen och lårbenen från skelettet i grav 2	Söder
101	Vänstra armen från grav 2	Söder
102	Västra muren efter framrensning	Väster
103	Västra muren efter framrensning	Norr
104	Västra muren efter framrensning	Öster
105	Sandig, sotig färgning i fack 3 e (under altaret) i plan	Väster
106	Västra muren efter framrensning	Väster
107	Arbetsbild, Anders Mannqvist gräver i fack 3 e	Söder
108	Sandig, sotig färgning i fack 3 e (under altaret) i profil	Väster
109	Sandig, sotig färgning i fack 3 e (under altaret) i profil	Väster
110	Sandig, sotig färgning i fack 3 e (under altaret) snett uppifrån	Väster
111	Sandig, sotig färgning i fack 3 e (under altaret) snett uppifrån	Väster
112	Sandig, sotig färgning i norra kanten av fack 2 e (under altaret) i plan	Väster
113	Sandig, sotig färgning i norra kanten av fack 2 e (under altaret) i profil	Söder
114	Fack 4 c och d efter djupare grävning	Väster
115	Fack 4 e efter djupare grävning	Norr
116	Fack 2 e efter djupare grävning, till vänster den kalkbruksfyllda fördjupningen intill östra muren, till höger i bild djupare grävd yta	Norr
117	Fack 3 e efter djupare grävning	Söder
118	Mejsel funnen i kalkbruksfyllningen intill östra muren	
119	Västra muren framrensad	Väster

Bilaga 5. Fotoark

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

Bilaga 6. Dagbok

Förundersökning i Haverö kyrkas sakristia

8/2-2018

Etableringsdag, rensning och bortgrävning av de övre lagren som till stora delar bestod av boss av trämaterial (spån från snickerier) och kalkbruk mm. Fynd av två ben (det ena ett skallben).

9/2-2018

Fortsatt rensning och bortgrävning av lösa jordmassor. Framrensningen av stenkonstruktionerna slutfördes. Dokumentation genom ritning och fotografering. Fynd av lårben i grop vid tröskeln in mot koret (vid södra ingången).

Förundersökning i Haverö kyrkas kor

14/3-2018

Etableringsdag. Golvet i koret borttaget till största delen. Omkring 1 meter av golvet kvar i västra delen. Golvåsarna var kvar. Arbetet under dagen inriktades på att rensa bort lös jord och boss bestående av trärester mm. Genom golvåsarna bildades 25 "fack". Omkring hälften av dessa rensades upp, jorden kördes ut med skottkärra genom sakristian till ett flack som stod ute på kyrkogården. Norra delen av koret rensades och grunden till norra långhusväggen framträdde tydligt. Den var något oregelbunden, kanske på grund av att stenar/block lyfts bort (möjligen för att användas till något annat som exempelvis syllstenar till golvåsar). Några mynt hittades spridda över ytan. Två mynt från den äldre kyrkans tid påträffades. Ett silvermynt från Johan III och ¼ skilling från sekelskiftet 1700/1800. Delar av grundmuren till södra långhusväggen grävdes fram. Genom mätning från sakristian framgick att hela den medeltida kyrkans längs inte var begränsad till den nu i golvet öppnade ytan utan att grunden till den medeltida kyrkan måste gå in en bit i långhuset.

15/3-2018

Fortsatt rensning och grävning. På eftermiddagen påbörjades ritning av golvåsar, stenar och andra strukturer. Besök av byggnadsantikvarien Anette Lund (antikvarisk kontrollant) och Anders Mannqvist (kyrkogårds och fastighetschef i Borgsjö församling).

16/3-2018

Fortsatt grävning och rensning. I mitten (fack 3 c) grävdes det cirka 0,1 m djupare än i omgivande rutor/fack. Där framträdde två parallella stråk med trärester som verkade vara kistrester orienterade i öst-väst. En omgivande nedgrävning/grop, omkring 2 m lång syntes runt träresterna. I fack 3 a provgrävdes med spade. Marken där bestod av hårt packat grus, uppenbarligen naturligt lager. Den ringa mängden fynd som hittades i det naturliga sand/gruslagret gjorde att vi misstänkte att markytan sänkts i samband med byggandet av den nya kyrkan.

Byggmöte i Haverö kyrka

26/3-2018

Representanter från kyrkan, Anette Lund antikvarisk kontrollant, saneringsfirman Ocab, snickaren, Murberget Länsmuseum Västernorrland och Peter Persson från Länsstyrelsen (men ej i egenskap av handläggare för ärendet). Diskussioner om tillvägagångssätt. Det hela landade i att kvarvarande del av golvet i koret skulle tas bort. Mittgången från östra delen av mittgången "korset" och fram till koret ska också tas bort. Sanering ska därifrån försöka

genomföras. Allt spån ska bort och skräpet bakom åsarna vid korväggen och norra långväggen ska tas bort.

Förundersökning av Haverö kyrkas kor och de östra delarna av långhuset (utifrån den nya kyrkans plan)

17/4-2018

Undersökningen inleddes med att Annika grävde ner längst i nordöst till cirka 0,5 m under åsen, en inspektionsgång planerades nämligen att grävas där. Några ben hittades där och den första biten målad puts. All jord sållades ute på flaket på kyrkogården. Ola grävde vid den västra gavelmuren vid mittgången, Två mynt hittades där, en 1/2 skilling från 1821 och en medeltida brakteat som hittades i den lösa kalkfyllningen ovanpå muren.

Ett byggmöte hölls med Anders Mannqvist från församlingen och Ocab. Tanken på att bryta igenom den västra gavelmuren för att på så sätt få en inspektionsgång övergavs då grunden var så massiv. I stället skulle två inspektionsgångar tas upp i koret. Mötet ringde upp John Molin på Länsstyrelsen och hörde om det skulle gå bara att suga upp allt skräp väster om den gamla kyrkan. Jahn Molin ansåg att det skulle gå bra. Schakt grävdes väster om den västra gavelmuren. Där fanns ett lager cirka 0,2 m tjockt huvudsakligen bestående av smular av kalkbruk. Djupare ner fanns kalkbruk blandat med mörkare jord. Massorna provsållades. Därefter grävdes öster om den västra gavelmuren, fyllningen därifrån sållades.

18/4-2018

Vi grävde färdigt vid den västra muren. Det mesta blev även färdiggrävt längs den gamla norra långhusmuren men inga speciella fynd hittades där.

I fack 3 e vid altarpopsatsen grävdes det djupare och där hittades tre medeltida mynt. Vi började gräva graven som visade sig innehålla två begravningar. Grav 1 som först blev synlig genom ett kranium, kraniet och tänderna var ganska bra bevarade. Extremiteterna var också bevarade, fot och handben var mer som ett vitt pulver. Högra och vänstra underarmarna har legat snett ner mot magen. En ring hittades vid höger hand (vi kunde inte se hur långt vänstra handen nått). Två handtag hittades vid mitten av graven. Flera spikar hittades också (troligen kistspikar).

I grav 2 hittades flera bitar av skalltak och en del av käken vid magen, hörselgången hittades där skallen borde ha legat. Ett ben och båda armarna påträffades, i övrigt var mycket upplöst. Armarna hade leget in mot magen.

Det ser ut som om att anläggningen av grav 1 har förstört delar av grav 2.

Anders Mannqvist var med och grävde under dagen.

19/4-2018

Sista dagen grävdes gravarna färdigt. I facket 3 e hittades under onsdagen och torsdagen cirka 10 medeltida mynt. Fem av dem låg precis i nedgrävningskanten för grundmuren till östra gaveln. Ett par sotiga färgningar med tydliga spår efter rödbränd sandundersöktes och prover togs för makrofossil och vedartsanalyser. Planritningen kompletterades över ytan i mittgången. Därefter packades all material ihop och undersökningen avslutades.

Bilaga 7. Konserveringsrapport 1

Konserveringsrapport

20180523

1. Ärende: konservering av 2 kopparmynt, ett silvermynt från slutet av 1500-talet, 11 medeltida mynt (varav alla utom två ser ut att vara brakteater), en liten öljett eller fäste till knapp cirka 5 mm i diam av tunn koppartråd) samt en nål.

2. Fyndort: Haverö kyrka, Medelpad.

3. Korrosionsstatus:

F1 Silvermynt. Prägling synlig på åt- och frånsida innan konservering. Ett tunt ljusgrönt korrosionsskikt täckte ytan. På ytan syntes fläckvisa små röda korrosionskrustor.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F2 Kopparmynt. Prägling synlig på åt- och frånsida innan konservering. Den metalliska kopparytan syntes bitvis. På ytan fanns upphöjda hårt sittande korrosionskrustor med inslag av små gruskorn, lera och ljusgröna korrosionsprodukter.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F3 Kopparmynt. Prägling synlig på åt- och frånsida innan konservering. Den metalliska kopparytan var väl synlig. Enstaka partier med ljusgrön porös korrosion syntes fläckvis på ytan, speciellt runt präglingen.

Ovan: före konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: efter konservering.

F4 Silvermynt. Prägning synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes av ett småkrovligt delvis hårt sittande grönt korrosionsskikt.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F5 Silvermynt. En mycket svag antydning till prägning var synlig på åtsida och frånsida innan konservering. Ytan täcktes av ett grönt skrovligt korrosionsskikt med inslag av små krutor och gruskorn.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F6 Silvermynt. Prägning synlig på åtsidan innan konservering. Myntet täcktes av ett småkrovligt delvis hårt sittande grönt korrosionsskikt bitvis över ytan.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

EZ Silvermynt. Prägling synlig på åtsidan innan konservering. En liten del av kanten var uppvikt på ena sidan av brakteaten. Ytan täcktes av ett småskrovligt delvis hårt sittande mörkgrönt korrosionsskikt. Kantskadad.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se
www.actakonsivering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F8 Silvermynt. Prägling synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes av ett tunt ljusgrönt korrosionsskikt blandad med lera och små gruskorn.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F9 Silvermynt. Prägling synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes av ett småskrovligt delvis hårt sittande mörkgrönt korrosionsskikt blandad med lera och små gruskorn. Enstaka små kantskador syntes längs randen.

Ovan: före konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

Ovan: efter konservering.

F10 Silvermynt. Prägning synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes bitvis av ett ljusgrönt korrosionsskikt blandad med lera och små gruskorn. En liten kantskada syntes längs randen.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F11 Silvermynt. Prägning synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes bitvis av ett tunt ljusgrönt korrosionsskikt blandad med små gruskorn. Längs med randen fanns en spricka.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F12 Silvermynt. Prägning var delvis synlig på ena sidan innan konservering då ytan hade sparsam med korrosion på ytan. På den andra sidan täcktes ytan av ett tunt mörkgrönt korrosionsskikt blandad med små gruskorn.

Ovan: före konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: efter konservering.

F13 Silvermynt (ej hel). Kantskadad. Prägning synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes bitvis av ett ljusgrönt korrosionsskikt blandad med lera och små gruskorn. Blandad i korrosionen fanns inslag av silverklorid.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se
www.actakonsivering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F14 Silvermynt. Prägling synlig på åtsidan innan konservering. Ytan täcktes bitvis av ett ljusgrönt korrosionsskikt blandad med lera och små gruskorn. Små kantskador syntes längs randen.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F15 Nål av kopparlegering. Längd 48 mm. Ytan täcktes bitvis av ett tunt ljusgrönt korrosionsskikt. På ytan syntes enstaka små upphöjda korrosionskrustor.

Ovan: före och efter konservering.

F18 Fäste till knapp cirka 5 mm i diameter av kopparlegering. Ett små skrovligt grönt korrosionsskikt täckte ytan. Blandad i detta satt små gruskorn fastkorroderade på ytan.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

4. Konservering

Mynten och de två föremålen av kopparlegering undersöktes inledningsvis okulärt under mikroskop och fotograferades före konservering.

Därefter bearbetades föremålen försiktigt under mikroskop med hjälp av skalpell, bambustickor och penslar med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter, lera och små gruskorn och för att förtydliga eventuell dekor och prägling.

Efter avslutad mekanisk frampreparering ytskyddsbehandlades ytorna med lite mikrokristallint vax som applicerades med hjälp av en mjuk gethårstrissa.

Sophie Nyström

Konservator

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Bilaga 8. Konserveringsrapport 2

Konserveringsrapport

20181218

- 1. Ärende:** konservering av fyra föremål av järn och kopparlegering, (del 2).

1.1. Fyndort: Medelpad, Haverö kyrka

2. Korrosionsstatus - kopparlegering

F16 Ring. Kopparlegering. Ringen var kraftigt nedbruten och ytan täcktes av en hård gråbrun beläggning. Sprickbildningar på ytan syntes på metallen. På den underliggande ytan framträdde ljusgrön korrosion. Bitvis blev den metalliska ytan synlig.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

F17 Kniv. Järn. Längd 90 mm. Kniven täcktes av ett småskrovligt korrosionsskikt med inslag av små korrosionsblåsor och gruskorn. Blandat i detta förekom lera. Underliggande yta täcktes av en jämnare korrosionsbeläggning.

Ovan: före konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: efter konservering.

F19 och F20 Kisthandtag med trärester. Järn. Träresterna visade sig vara ömtåliga och uppvisade tendenser till sönderfallande. Träet konsoliderades med 7% (w/v) Paraloid B72 (akrylat co-polymer) i etanol. Ytorna på kisthandtagen av järn täcktes av ett skrovligt korrosionsskikt med inslag av hårt sittande stenar och gruskorn. Blandat i detta förekom lera. Båda handtag hade två beslag som delvis satt lösa.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon
070 759 29 41
073 360 74 73

E-post
sophie.nystrom@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se
www.actakonsivering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

2.1 Konservering av kopparlegering

Föremålet undersöktes inledningsvis okulärt under mikroskop och fotograferades före konservering.

Därefter bearbetades ringen försiktigt under mikroskop med hjälp av skalpell, bambustickor och penslar med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter och förtydliga eventuell dekor.

Ringens konsoliderades med 7% Paraloid i etanol i sprickbildningarna. Avslutningsvis ytskyddsbehandlades ringen med lite mikrokristallint vax som applicerades med en mjuk roterande gethårstrissa.

2.2 Konservering av järn

De två föremålen av järn undersöktes inledningsvis okulärt under mikroskop och fotograferades före konservering. Därefter bearbetades föremålen försiktigt under mikroskop med hjälp av skalpell, bambustickor och penslar med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter. Detta kombinerades växelvis med mikrobälstring. Som blästermedel användes glaspulver.

Järnet urlakades i avjoniserat vatten som byttes en gång i veckan i 6 månader. Kloridtester utfördes i samband med varje byte med hjälp av silvernitrat. När vattnet visade sig vara kloridfritt dehydrerades järnföremålen under 2 veckor i ett etanolbad (två byten).

Torkning i ugn i en vecka (50 C).

Efter avslutad frampreparering ytskyddsbehandlades järnföremålen med dinitrol (korrosionsinhibitor) och mikrokristallint vax som applicerades med hjälp av en mjuk roterande gethårstrissa och pensel. Rester av träfragment sparades i varsin fyndpåse.

Konservator

Sophie Nyström

Bilaga 9. Osteologisk rapport

Osteologisk rapport av benmaterialet från Haverö kyrka i Västernorrlands län

Emma van Eelen

(Kranium från skelettgrav 1. Bild: Emma van Eelen)

Osteologisk rapport av benmaterialet från Haverö kyrka i Västernorrlands län

Emma van Eelen

1. Inledning

I Haverö kyrka i Västernorrlands län utförde Murberget Länsmuseum Västernorrland flera förundersökningar av området under kyrkgolvet. Utgrävningarna leddes av Ola George. Undersökningarna ledde till att två gravar framkom samt en del lösa benfynd. Den osteologiska undersökningen har utförts av Emma van Eelen under maj-juli 2018.

2. Material

Materialet som denna rapport består av kommer från Haverö kyrka och har blivit framtagna under flera omgångar av undersökningar. Vid utgrävningen delades området in i rutor, alla benfynd är indelade i dessa rutor vilket kan ses i Excel arket i bilagor. Den absolut största delen av benmaterialet är humant och obränt. Det framkom två relativt hela skelettgravar, två kranier och ett stort antal lösa människoben. Ett fåtal djurben har framkommit men dessa kan mycket väl vara recenta. Totalt har 139 stycken lösfynd analyserats till en vikt av 1,16 kg.

3. Metod

Den osteologiska analysen har gjorts på Historiska museet, med hjälp av deras osteologiska referenssamling. 1:e antikvarie Johnny Karlsson har bistått med hjälp och tips. De två skelettgravarna samt de två kranierna är införda i en blankett skapad av Anna Kjellström (se denna i bilagor, blankett 1-4). Där noteras det vilka skelettdelar som är närvarande, en könsbedömning, en åldersbedömning, längdberäkning samt eventuella sjukdomar. För åldersbedömning genom tandslitage användes Brothwell (1981). För åldersbedömning genom suturer på kranium användes Meindl and Lovejoy (1985). För könsbedömning av kranium användes Buikstra and Ubelaker (1994) och White (2005). Alla lösa fynd är införda i en blankett skapad av mig (se denna i bilagor, Excel ark human & animal). Där noteras det om fynden är från djur eller människa, vilka anatomiska delar och benslag som är närvarande.

4. Resultat

Nedan följer resultatet av den osteologiska analysen. Uppdelat efter de två skelettgravarna och sedan lösfynden.

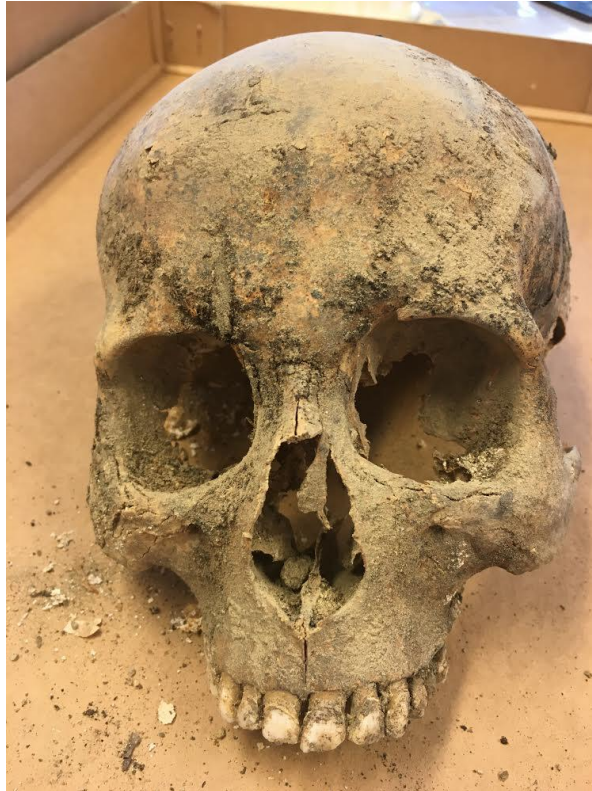
4.1. Grav 1

Grav 1 var relativt intakt när den hittades. Personen i fråga hade blivit begravd på rygg med båda händerna vilande över bäckenbenet. Kraniet och tänderna var nästan oskadade medan resten av skelettet hade blivit rejält fragmenterat. Överarmarna, underarmarna, lårbenen och skenbenen var intakta medan mycket annat var helt fragmenterat. Ett fåtal av hand- och fotbenen påträffades. Vid könsbedömning så kunde endast kraniet användas då det inte fanns någonting kvar av bäckenbenet. Kraniet visar att det troligtvis rör sig om en kvinna då de flesta mätpunkterna på kraniet visar låga siffror, vilket är en indikation på kvinnliga drag. Utöver det är de rörbenen som är intakta väldigt nätta och smala vilket kan visa på att det rör sig om en kvinna. Eftersom kraniet var så pass intakt och alla tänder var närvarande så gick det relativt enkelt att göra en ålderbedömning på tandslitage, detta visar att åldern borde ligga mellan 25–35 år. Skelettet visar en eventuell patologi på insidan av

vänster lårben, där är det en intryckning som kan visa på en skada.
Se utförligare information i blankett 1, skelett 1.

*Figur 1: Skelett 1, här syns alla benen som var närvarande.
Bild: Emma van Eelen*

*Figur 2: Skelett 1, kraniet framifrån.
Bild: Emma van Eelen*

*Figur 3: Skelett 1, underkäken. Här syns slitaget på tänderna.
Bild: Emma van Eelen*

4.2. Grav 2

Grav 2 var i sämre skick än grav 1. Fragmenteringen var på sina ställen högre, sedan verkar den eventuellt ha varit omrörd. Precis som i grav 1 låg personen på rygg med båda händerna vilande över bäckenbenet. Ett fåtal fragment från kraniet hittades ovanpå bäckenbenet vilket får mig att tro att graven har blivit omrörd. Alla extremiteter från höger sida saknas och har troligtvis fragmenterats sönder, skelettdelarna från vänster sida påträffades i bra skick. Överarmen, underarmen, en liten del av bäckenbenet, lårbenet och skenbenet påträffades. Då både bäckenbenet och stora delar av kraniet saknas är det svårt att göra en könsbedömning, men de få mätpunkter som är kvar på kraniet visar könsneutrala drag. Tjockleken och storleken på rörbenen är större och grövre vilket kan visa att det är en man. Men det går inte att könsbedöma denna individ. Totalt påträffades tre lösa tänder i närheten av kraniet och slitaget på dessa tyder på att åldern skulle ligga på 35–45. Se utförligare information i blankett 2, skelett 2.

*Figur 4: Skelett 2, här syns alla benen som var närvarande.
Bild: Emma van Eelen*

4.3. Övriga benfynd

4.3.1. Human

4.3.1.1. Översikt

Det framtoogs en stor del lösa benfynd från människa, totalt 56 fragment. Utöver dessa hittades två kranier, dessa redogörs för i avsnitt 4.3.1.2. och 4.3.1.3. Av de lösa fynden så hittades de flesta på en grundare nivå än de två skelettgravarna och var i gott skick. De var utspridda över hela

utgrävningsytan och i Excelarket i bilagor kan det ses i vilken ruta vilket ben påträffades. Det framkom ben från nästan hela skelettet, vilket kan ses i figur 5, men absolut flest fragment från kranium.

Anatomisk del	Antal
Kranium	23
Tänder	3
Bröstkorg	6
Ryggrad	7
Främre extremiteter	2
Ben från hand	3
Bakre extremiteter	5
Ben från fot	3
Falanger	1
Fragment	3
Totalsumma	56

Figur 5: Antalet fragment från olika anatomiska delar från människa.

Ett ben som stack ut var underkäken som visas i figur 6. Denna underkäke var i formen väldigt tjock och "svullen", dessutom är alla tänder borta och deras hål igenväxta. Det kan visa på någon form av inflammation i underkäken.

Figur 6: Underkäken som uppvisar ett annorlunda utseende.

Bild: Emma van Eelen

Totalt hittades 16 fragment av unga individer, många av dessa spädbarn.

Juvenila ben	Antal
Kranium	5
Tänder	2
Bröstkorg	2
Ryggrad	3
Bakre extremiteter	1
Fragment	3
Totalsumma	16

Figur 7: Visar antalet och den anatomiska spridningen av juvenila ben.

4.3.1.2. Kranium 1

Det här är ett av de två kranierna som påträffades när utgrävningen var över. Kraniet var i bra skick men saknade en underkäke. Av de könsbedömande punkter som kunde analyseras av kraniet på visar det på att det borde röra sig om en man, i vuxen ålder.

Se utförligare information i blankett 3, skelett 3.

Figur 8: Kranium 1, skelett 3. Kranium framifrån.

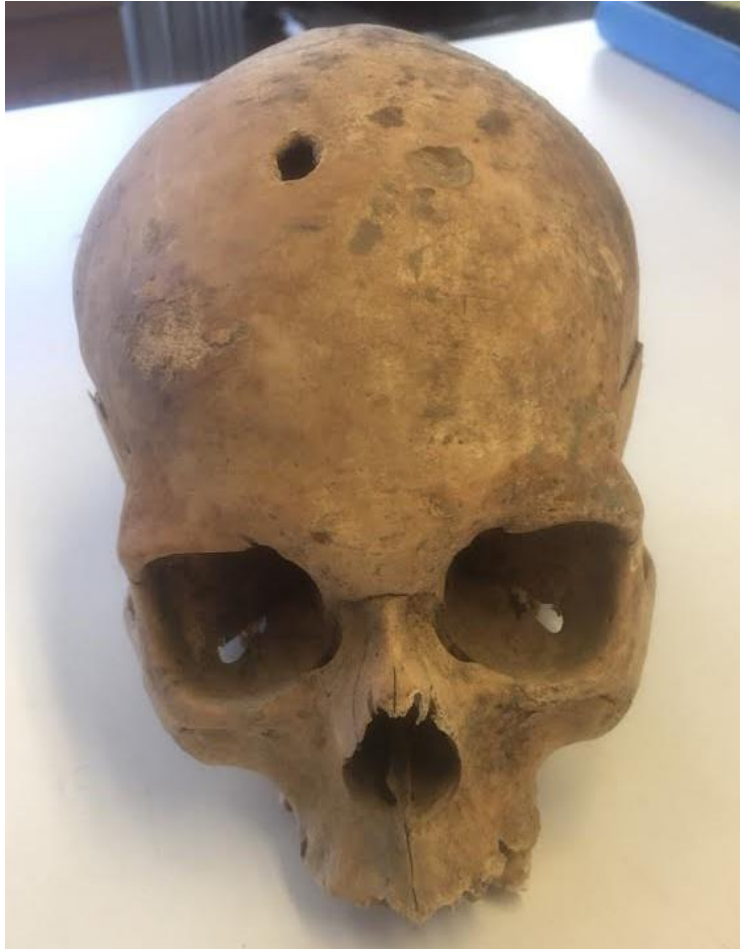
Bild: Emma van Eelen

*Figur 9: Kranium 1, skelett 3. Kranium ovanifrån.
Bild. Emma van Eelen*

4.3.1.3. Kranium 2

Det här kraniet var i väldigt bra skick men även denna saknade underkäke. Mätpunkterna på kraniet visar på att det borde vara en kvinna, i vuxen ålder. Detta kranium visade ett flertal patologier/eventuella patologier. Några av tänderna har lossnat och dessa tandhål har vuxit igen (se figur 11). På vänster sida ser det ut som att området på insidan av tandraden är svullet och det skulle kunna röra sig om en inflammation (se figur 13). Ovanpå kraniet, på pannbenet, är det två synliga hål. Se figur 10 och 12. Hålet som är på höger sida, det som är ett hål rätt igenom, är troligtvis recent med tanke på hur kanterna ser ut. Hålet till vänster skulle kunna vara intressant och är möjligtvis en dåtida skada, detta skulle behöva undersökas vidare. Dock, med tanke på hur de båda hålen sitter i relation till varandra så skulle de kunna ha uppstått samtidigt i samband med omrörning av graven. Se utförligare information i blankett 4, skelett 4.

*Figur 10: Kranium 2, skelett 4. Kranium sett framifrån.
Bild: Emma van Eelen*

*Figur 11: Kranium 2, skelett 4. Kranium sett underifrån.
Bild: Emma van Eelen*

*Figur 12: Kranium 2, skelett 4. De två hålen ovanpå kraniet.
Bild: Emma van Eelen*

Figur 13: Kranium 2, skelett 4. Visar en eventuell inflammation vid tandraden.

Bild: Emma van Eelen

4.3.2. Animal

Från de lösa fynden så framkom ett litet antal djurben. Dessa kom från älg, fisk, gnagare och stort däggdjur (dessa kommer troligtvis från älg eller nötkreatur). Utöver dessa framkom 77 fragment som inte gick att bestämma närmare än däggdjur. Det innebär att det kan röra sig om både humana och animala fragment. Sammanlagt hittades åtta brända fragment, alla dessa var mer eller mindre vitbrända och samtliga faller under kategorin däggdjur.

Se den fullständiga informationen om de lösa fynden i Excel arket, human & animal.

Art	Antal
Älg	1
Gnagare	1
Fisk	2
Stort däggdjur	2
Däggdjur	77
Totalsumma	83

Figur 14: Antalet fragment från olika djur.

Art/Anatomi	Antal
Älg	1
Kranium	1
Gnagare	1
Kranium	1
Fisk	2
Ryggrad	2
Stort däggdjur	2
Rörben	1
Metapod	1
Totalsumma	6

Figur 15: Antal fragment av anatomi och art av djur.

Anatomisk del	Antal av däggdjur
Kranium	25
Rörben	15
Fragment	37
Totalsumma	77

Figur 16: Den anatomiska spridningen av de odefinierade däggdjursbenen.

5. Referenser

- Brothwell, D, R. 1981. *Digging Up Bones* (3rd Ed.). Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Buikstra, J, E. and Ubelaker, D, H. 1994. *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Fayetteville, Arkansas: Arkansas Archaeological Survey Report Number 44.
- Meindl, R, S. and Lovejoy, C, O. 1985. Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology* 68:57-66. (SUTURER)
- White, T, D. 2005. *The human bone manual*. Academic Press London.

6. Bilagor

- 6.1. Blankett 1, skelett 1 (separat dokument)
- 6.2. Blankett 2, skelett 2 (separat dokument)
- 6.3. Blankett 3, skelett 3 (separat dokument)
- 6.4. Blankett 4, skelett 4 (separat dokument)
- 6.5. Excel ark, human & animal (separat dokument)

Bilaga 10. Skelettblankett 1

[illegible]

Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	No.	Compl.
Scaphoid		Hamatum		Mc I				Ph 1	
Lunatum		Capitatum		Mc II				Ph 2	
Triquet		Trapezoid		Mc III				Ph 3	
Pisiforme		Trapezium		Mc IV					
				Mc V					

Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	Sin No.	Dx No.	No.	Compl.	No.
Calcaneus		CunifformeMed		Mt I				Ph 1		Mc 1
Talus		CunifformeInt	1	Mt II				Ph 2		Mt
Naviculare	1	CunifformeLat		Mt III			1	Ph 3		Mp 4
Cuboideum				Mt IV						Ph 2
				Mt V						

Age estimation subadults

>20 yr ☐ <20 yr ☐ <7 yr ☐ 7-14 yr ☐ 14-20 yr ☐

Sin	Dx	Sin	Dx
Scapula+Corac		SuturaPalaMed	
Scapula+Acro		SquamaOccip	
Clavicula Ex Stern		ParsBas	
Hum. + Prox Epi		SphenoOccipSyn	
Hum. + Med Epi		VertCArc (Ihop)	
Humerus + Dist Epi		VertCArc + Corpus	
Rad. + Prox Epi		VThArc (Ihop)	
Rad. + Dist Epi		VThArc + Corpus	
Ulna + Prox Epi		VLurc (Ihop)	
Ulna + Dist Epi		VLuArc + Corpus	
Femur + Caput		Atlas ant	
Fem + Troch Maj		Atlas posteriort	
Fem + Troch Min		Axis anteriort	
Fem + Dist Epi		Axis posteriort	
Tibia + Prox Epi		Axis dens	
Tibia + Dist Epi		Kotringar	
Fibula + Prox Epi		Caput costae	
Fibula + Dist Epi			
Crista Iliaca			

McII-V Dist Epi		IliumIschii	
MtII-V Dist Epi		IschilPubis	
Ph Prox Epi Manus		PubisIlium	
Ph Prox Epi Pedis		Sacrum 1-2	
		Sacrum 2-3	
		Sacrum 3-4	

WH_DENTAGE ☐

Comments:

Age estimation adults

>20 yr

(Methods for age estimation) **

	Sin	Dx		Sin	Dx		Sin	Dx
Midlambdoid		—	Dental wear	25-35		Symphys Pubica (Brook)		
Lambda		—	Lateral-Ant. punkter			Facies Auricularis		
Obellion		2	Pterion2			Crista Iliaca		
AnteriorSagital		2	Midcoronal			SphenoOccipSyn		
Bregma		3	Sphenofrontal			Clavicula med.epifys		
Midcor.Sutur		3	InferiorSphenotemp					
Pterion1		3	SuperiorSphenotemp					
Hjassa			Lateral					

Age in years

Age group

Comments:

**The age estimation is based on the following features: child- tooth eruption (1), fusion of ephifyses (2), measurements (3), size of bones (4) adult- pubic symphysis (5), the auricular surface (6), sutures: Lat-Anterior sites (7) sutures: Vault Sites (8), dental wear (9).

Sex estimation

(Methods for sex estimation *)

	Sin	Dx		Sin	Dx
ArcusSuperciliaris	1		Incisura Ischiadica Major		
MargoSupraorbitalis	1		Ventral Arc		
Glabella	2		Subpubic Convavity		
ProcessusMastoideus	—		Ischipubic Ramus Ridge		
ProtuOccipExterna	—		SulcusPreauricularis		
TuberculumMentale	3		Arc Compose		
Angulus mandibula	—				

Comments:

Estimated sex total

Cranium	F ?	Femur	?	Total
Coxae	?	Humerus		

*The sex estimation is based on feaures from the os coxae (1), the cranium (2), measurements from the femora (3) and humerus (4).

Joint presence

	Sin	Dx		Sin	Dx		Sin	Dx
tempo.-mand.			ulna-rad.dist			femur-tibia		
occip.-atlas			carpi (>4)			tibia-fibulaprox.		
clav.-scap.			carpiMc (>3)			tibia-fibuladist.		
clav.-sternum			Mc-Ph (>3)			tibia-talus		
scap.-hum.			Ph-Ph (m) (>4)			tarsi (>3)		
hum.-ulna			sacroiliaca.			tarsi-Mt (>3)		
ulna-rad.prox			acetab.-femur			Mt-Ph (>3)		
			femurpatella			Ph-Ph(pes) (>4)		
						vert. cerv. 3-7		
						vert. thor. 1-6		
						vert. thor. 7-12		
						vert. lumb 1-3		
						vert. lumb 4-5		
						v.lumb.-sacrum		

Measurements (subadults)

Basilar Of Occipital Length		Basilar Of Occipital Width	
Sin	Dx	Sin	Dx
Clav. Length		Hum.Dia.	
Clav.Dia.		UlnaLength	
Hum.Length		UlnaDia.	
Hum. Width		Rad.Length	
		Rad.Dia.	
		Fem.Length	
		FemurWidth	
		Fem.Dia.	
		TibiaLength	
		TibiaDiameter	
		FibulaLength	
		FibulaDiameter	

Postcranial measurements (adults)		Sin	Dx			Sin	Dx
40 Humerus Max Length				60 Femur Max Length	00		
41 Humerus Epicond Breadth				61 Femur Bicondylar Length			
42 Humerus Vert. Diam. of Head				62 Femur Epicondylar Breadth			
42 b Hum: Transv. Diam. of Head				63 Femur Max Diam. of Head			
43 Humerus Max Diam. at Mid				64 Femur Ant-Pos Subtroch Diam.			
44 Humerus Min Diam. at Mid				65 Femur Med-Lat Subtroch Diam.			
45 Radius Max Length				66 Femur Ant-Post Mid Diam.			
46 Radius Ant-Post Diam. at Mid				67 Femur Med-Lat Mid Diam.			
47 Radius Med-Lat Diam. at Mid				68 Femur Mid Circumference	88	87	
48 Ulna Max Length				69 Tibia Max Length			
49 Ulna Ant-Pos Diam. at Mid				70 Tibia Max Prox Epi Breadth			
50 Ulna Med-Lat Diam. at Mid				71 Tibia Max Dist Epi Breadth			
51 Ulna Physical Length				72 Tibia Max Diam. at Nutri Foramen			
52 Ulna Min Circumference				73 Tibia Med-Lat Diam. at Nutri Foramen			
75 Fibula Max Length				74 Tibia Circumference at Nutri Foramen			
76 Fibula Max Diam. at Mid							

Summary	Site	Haverö k:a		Unidentified	
Sk. no.	1	Weight			
Age in years		Age group		Stature (T & G 1970)	
Sex	F?	Cranium		Stature (Sjövliod 1990)	
		Os Coxae			
		Femur		Humerus	
				Sex Total	

Comments:

Ev patologi:
femur sinister, intryckning på insidan av
diaphysen.

Permanent teeth										Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närv	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH										
1 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	102	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
2 M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	11C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
3 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	12Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
4 Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	13Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
5 Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	14M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
6 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	15M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
7 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	16M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
8 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐				☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										

Mandibula Dx										Mandibula Sin										
Närvaro	Moo	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närvaro	Moo	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH
17 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	25 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18 M2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	26 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	27 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20 Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	28 Pm	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21 Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	29 Pm	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	30 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	31 M2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	32 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Deciduous teeth										Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	Eh	Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	Eh												
51 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	56 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
52 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	57 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
53 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	58 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
54 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	59 dm	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
55 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	60 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												

Mandibula Dx										Mandibula Sin									
Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	Eh	Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	Eh
61 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	66 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
62 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	67 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
63 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	68 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
64 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	69 dm	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
65 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	70 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dental statistics				Presence				No.			
Dentes	26	29									
Caries											
Calculus											
Abcess närv.											
LEH											
Comments:				AML				PML			
Mandibula M1 & M2 25-35 är				No. missing teeth							
Maxilla M1 25-35 är				Lösa tänder:							
				1x M3 mandibula							
				2x M3 maxilla							

Bilaga 11. Skelettblankett 2

Permanent teeth										Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närvaro	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH										
1 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	102	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
2 M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	11C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
3 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	12Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
4 Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	13Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
5 Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	14M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
6 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	15M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
7 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	16M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										
8 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐				☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										

Mandibula Dx										Mandibula Sin										
Närvaro	Moo	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närvaro	Moo	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH
17 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	25 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18 M2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	26 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	27 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20 Pm2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	28 Pm	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21 Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	29 Pm	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22 C	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	30 M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23 I2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	31 M2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24 I1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	32 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Deciduous teeth										Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh	Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh												
51 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	56 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
52 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	57 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
53 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	58 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
54 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	59 dm	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												
55 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	60 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐												

Mandibula Dx										Mandibula Sin									
Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh	Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh
61 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	66 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
62 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	67 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
63 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	68 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
64 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	69 dm	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
65 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	70 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dental statistics									
Presence	No.	Presence	No.	AML					
Dentes	26	29							
Caries			Abcess när.						
Calculus			LEH						
				No. missing teeth					

Comments:	
Mandibula M1 & M2 25-35 är	Lösa tänder:
Maxilla M1 25-35 är	1x M3 mandibula
	2x M3 maxilla

Age estimation adults

>20 yr

(Methods for age estimation) **

	Sin	Dx		Sin	Dx
Midlambdoid	☐	☐	Dental wear	35-45	
Lambda	☐	☐	Lateral-Ant. punkter	Sin	Dx
Obellon	☐	☐	Pterion2	☐	☐
AnteriorSagital	☐	☐	Midcoronal	☐	☐
Bregma	☐	☐	Sphenofrontal	☐	☐
Midcor.Sutur	☐	☐	InferiorSphenotemp	☐	☐
Pterion1	☐	☐	SuperiorSphenotemp	☐	☐
Hjassa	☐	☐	Lateral	☐	☐

Age in years

Age group

Comments:

**The age estimation is based on the following features: child- tooth eruption (1), fusion of ephifyses (2), measurements (3), size of bones (4) adult- pubic symphysis (5), the auricular surface (6), sutures: Lat-Anterior sites (7) sutures: Vault Sites (8), dental wear (9).

Sex estimation

(Methods for sex estimation *)

	Sin	Dx		Sin	Dx
ArcusSuperciliaris	☐	☐	Incisura Ischladica Major	☐	☐
MargoSupraorbitalis	1	☐	Ventral Arc	☐	☐
Glabella	2	☐	Subpubic Convavity	☐	☐
ProcessusMastoldeus	☐	☐	Ischipubic Ramus Ridge	☐	☐
ProtuOccipExterna	☐	☐	SulcusPreauricularis	☐	☐
TuberculumMentale	☐	☐	Arc Compose	☐	☐
Angulus mandibula	☐	☐			

Comments:

Estimated sex total

Cranium	?	Femur	?	Total
Coxae	?	Humerus	☐	☐

*The sex estimation is based on feaures from the os coxae (1), the cranium (2), measurements from the femora (3) and humerus (4).

Joint presence

Sin	Dx	Sin	Dx	Sin	Dx
tempo.-mand.	☐	ulna-rad.dist	☐	femur-tibia	☐
occip.-atlas	☐	carpi (>4)	☐	tibia-fibulaprox.	☐
clav.-scap.	☐	carpiMc (>3)	☐	tibia-fibuladist.	☐
clav.-sternum	☐	Mc-Ph (>3)	☐	tibia-talus	☐
scap.-hum.	☐	Ph-Ph (m) (>4)	☐	tarsi (>3)	☐
hum.-ulna	☐	sacroiliaca.	☐	tarsi-Mt (>3)	☐
ulna-rad.prox	☐	acetab.-femur	☐	Mt-Ph (>3)	☐
		femurpatella	☐	Ph-Ph(pes) (>4)	☐

Measurements (subadults)

Basilar Of Occipital Length		Basilar Of Occipital Width	
Sin	Dx	Sin	Dx
Clav. Length	☐	Hum.Dia-	☐
Clav.Dia.	☐	UlnaLength	☐
Hum.Length	☐	Rad.Length	☐
Hum. Width	☐	Fem.Length	☐
		Fem.Width	☐
		Fem.Dia.	☐
		TibiaLength	☐
		TibiaDiameter	☐
		FibulaLength	☐
		FibulaDiameter	☐

Permanent teeth										Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Slit	Slitage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närv	Slit	Slitage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH										
1 M3										102																			
2 M2										11C																			
3 M1										12Pm1																			
4 Pm2										13Pm2																			
5 Pm1										14M1																			
6 C										15M2																			
7 I2										16M3																			
8 I1																													

Mandibula Dx										Mandibula Sin										
Närvaro	Moo	Slitage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närvaro	Moo	Slit	Slitage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH
17 M3										25 I1										
18 M2										26 I2										
19 M1										27 C										
20 Pm2										28 Pm										
21 Pm1										29 Pm2										
22 C										30 M1										
23 I2										31 M2										
24 I1										32 M3										

Deciduous teeth										Maxilla Sin									
Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh		Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh	
51										56 I1									
52 dm2										57 I2									
53 dm1										58 c									
54 c										59 dm									
55 I2										60 dm2									
56 I1																			

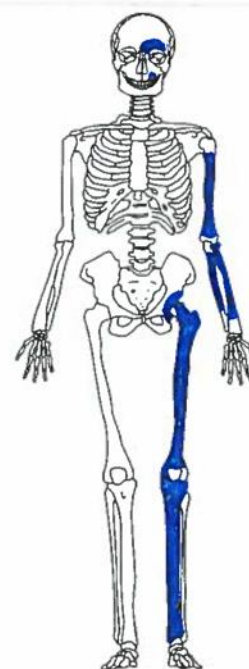
Mandibula Sin									
Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh
61									
62 dm2									
63 dm1									
64 c									
65 I2									
66 I1									
67 I2									
68 c									
69 dm									
70 dm2									

Dental statistics			
Presence	No.	Presence	No.
Dentes	3	Abcess närv.	
Caries		LEH	
Calculus		No. missing teeth	
Comments:			
Maxilla M1 35-45			
M2 35-45			

Postcranial measurements (adults)		Sin	Dx		Sin	Dx
40 Humerus Max Length				60 Femur Max Length	00	
41 Humerus Epicond Breadth				61 Femur Bicondylar Length		
42 Humerus Vert. Diam. of Head				62 Femur Epicondylar Breadth		
42 b Hum: Transv. Diam. of Head				63 Femur Max Diam. of Head		
43 Humerus Max Diam. at Mid				64 Femur Ant-Pos Subtroch Diam.		
44 Humerus Min Diam. at Mid				65 Femur Med-Lat Subtroch Diam.		
45 Radius Max Length				66 Femur Ant-Post Mid Diam.		
46 Radius Ant-Post Diam. at Mid				67 Femur Med-Lat Mid Diam.		
47 Radius Med-Lat Diam. at Mid				68 Femur Mid Circumference		
48 Ulna Max Length				69 Tibia Max Length		
49 Ulna Ant-Pos Diam. at Mid				70 Tibia Max Prox Epl Breadth		
50 Ulna Med-Lat Diam. at Mid				71 Tibia Max Dist Epl Breadth		
51 Ulna Physical Length				72 Tibia Max Diam. at Nutri Foramen		
52 Ulna Min Circumference				73 Tibia Med-Lat Diam. at Nutri Foramen		
75 Fibula Max Length				74 Tibia Circumference at Nutri Foramen	7.6 cm	
76 Fibula Max Diam. at Mid						

Summary		Site <u>Haverø K-2</u>	Unidentified
Sk. no. <u>2</u>		Weight	
Age in years	Age group	Stature (T & G 1970)	Stature (Sjövold 1990)
Sex	Cranium	Os Coxae	Femur
			Humerus
			Sex Total

Comments:

Bilaga 12. Skelettblankett 3

[illegible]

Age estimation adults

>20 yr

(Methods for age estimation) **

	Sin	Dx		Sin	Dx
Midlambdoid		3	Dental wear		
Lambda		3	Lateral-Ant. punkter		
Obellion		3	Pterion2		
AnteriorSagital		3	Midcoronal		
Bregma		3	Sphenofrontal		
Midcor.Sutur		3	InferiorSphenotemp		
Pterion1		3	SuperiorSphenotemp		
Hjassa			Lateral		

Age in years

Age group

Comments:

Över 50?

**The age estimation is based on the following features: child- tooth eruption (1), fusion of ephifyses (2), measurements (3), size of bones (4) adult- pubic symphysis (5), the auricular surface (6), sutures: Lat-Anterior sites (7) sutures: Vault Sites (8), dental wear (9).

Sex estimation

(Methods for sex estimation *)

	Sin	Dx		Sin	Dx
ArcusSuperciliaris	4		Incisura Ischiadica Major		
MargoSupraorbitalis	3		Ventral Arc		
Glabella	4		Subpubic Convexity		
ProcessusMastoideus	5		Ischipubic Ramus Ridge		
ProtuOccipExterna	4		SulcusPreauricularis		
TuberculumMentale	0		Arc Compose		
Angulus mandibula	0				

Comments:

Estimated sex total

Cranium	M ?	Femur	?	Total
Coxae	?	Humerus		

*The sex estimation is based on features from the os coxae (1), the cranium (2), measurements from the femora (3) and humerus (4).

Joint presence

	Sin	Dx		Sin	Dx		Sin	Dx
tempo.-mand.			ulna-rad.dist			femur-tibia		
occip.-atlas			carpi (>4)			tibia-fibulaprox.		
clav.-scap.			carpiMc (>3)			tibia-fibuladist.		
clav.-sternum			Mc-Ph (>3)			tibia-talus		
scap.-hum.			Ph-Ph (m) (>4)			tarsi (>3)		
hum.-ulna			sacroiliaca.			tarsi-Mt (>3)		
ulna-rad.prox			acetab.-femur			Mt-Ph (>3)		
			femurpatella			Ph-Ph(pes) (>4)		
						vert. cerv. 3-7		
						vert. thor. 1-6		
						vert. thor. 7-12		
						vert. lumb 1-3		
						vert. lumb 4-5		
						v.lumb.-sacrum		

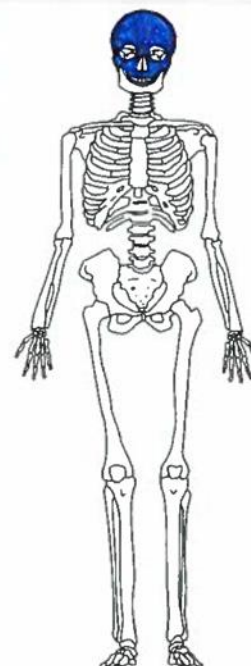
Measurements (subadults)

Sin		Dx		Basilar Of Occipital Length		Basilar Of Occipital Width	
Clav. Length		Hum.Dia-		Sin	Dx	Sin	Dx
Clav.Dia.		UlnaLength		Rad.Dia.		TibiaLength	
Hum.Length		UlnaDia.		Fem.Length		TibiaDiameter	
Hum. Width		Rad.Length		FemurWidth		FibulaLength	
				Fem.Dia.		FibulaDiameter	

Postcranial measurements (adults)		Sin	Dx			Sin	Dx
40 Humerus Max Length				60 Femur Max Length	00		
41 Humerus Epicond Breadth				61 Femur Bicondylar Length			
42 Humerus Vert. Diam. of Head				62 Femur Epicondylar Breadth			
42 b Hum: Transv. Diam. of Head				63 Femur Max Diam. of Head			
43 Humerus Max Diam. at Mid				64 Femur Ant-Pos Subtroch Diam.			
44 Humerus Min Diam. at Mid				65 Femur Med-Lat Subtroch Diam.			
45 Radius Max Length				66 Femur Ant-Post Mid Diam.			
46 Radius Ant-Post Diam. at Mid				67 Femur Med-Lat Mid Diam.			
47 Radius Med-Lat Diam. at Mid				68 Femur Mid Circumference			
48 Ulna Max Length				69 Tibia Max Length			
49 Ulna Ant-Pos Diam. at Mid				70 Tibia Max Prox Epi Breadth			
50 Ulna Med-Lat Diam. at Mid				71 Tibia Max Dist Epi Breadth			
51 Ulna Physical Length				72 Tibia Max Diam. at Nutri Foramen			
52 Ulna Min Circumference				73 Tibia Med-Lat Diam. at Nutri Foramen			
75 Fibula Max Length				74 Tibia Circumference at Nutri Foramen			
76 Fibula Max Diam. at Mid							

Summary	Site <u>Haverö k:a</u>	Unidentified Weight
Sk. no. <u>3</u>		
Age in years	Age group <u>Adult</u>	Stature (T & G 1970)
Sex <u>M?</u>	Cranium	Stature (Sjövold 1990)
	Os Coxae	
	Femur	
	Humerus	
	Sex Total	

Comments:

Bilaga 13. Skelettblankett 4

[illegible]

(Methods for age estimation) **

	Sin	Dx		Sin	Dx
Midlamdoid	2		Dental wear	25-35	
Lambda	3		Lateral-Ant. punkter		
Obelion	3		Pterion2		
AnteriorSagital	2		Midcoronal		
Bregma	2		Sphenofrontal		
Midcor.Sutur	3		InferiorSphenotemp		
Pterion1	3		SuperiorSphenotemp		
Hjassa			Lateral		
Age in years					
Age group					

Comments: Over 48?

**The age estimation is based on the following features: child- tooth eruption (1), fusion of epiphyseas (2), measurements (3), size of bones (4) adult- pubic symphysis (5), the auricular surface (6), sutures: Lat-Anterior sites (7) sutures: Vault Sites (8), dental wear (9).

Sex estimation

(Methods for sex estimation *)

	Sin	Dx			
ArcusSuperciliaris	2	Incisura Ischiadica Major		Femur caput	
MargoSupraorbitalis	1	Ventral Arc		Femur epcondyl	
Glabella	3	Subpubic Convavity		Humerus caput vert.	
ProcessusMastoideus	2	Ischipubic Ramus Ridge		Humerus caput transv.	
ProtuOccipExterna	3	SulcusPreauricularis		Humerus epicondyl	
TuberculumMentale	0	Arc Compose			
Angulus mandibula	0				
Comments:					
				Estimated sex total	
	Cranium ?		Femur ?	Total	
	Coxae ?		Humerus		

*The sex estimation is based on features from the os coxae (1), the cranium (2), measurements from the femora (3) and humerus (4).

Joint presence

Joint presence		Sin		Dx		Sin		Dx		
	Sin	Dx		Sin	Dx		Sin	Dx		
tempo.-mand.	☐	☐	ulna-rad.dist	☐	☐	femur-tibia	☐	☐	vert. cerv. 3-7	☐
occip.-atlas	☐	☐	carpi (>4)	☐	☐	tibia-fibulaprox.	☐	☐	vert. thor. 1-6	☐
clav.-scap.	☐	☐	carpiMc (>3)	☐	☐	tibia-fibuladist.	☐	☐	vert. thor. 7-12	☐
clav.-sternum	☐	☐	Mc-Ph (>3)	☐	☐	tibia-talus	☐	☐	vert. lumb 1-3	☐
scap.-hum.	☐	☐	Ph-Ph (m) (>4)	☐	☐	tarsi (>3)	☐	☐	vert. lumb 4-5	☐
hum.-ulna	☐	☐	sacroiliaca.	☐	☐	tarsi-Mt (>3)	☐	☐	v.lumb.-sacrum	☐
ulna-rad.prox.	☐	☐	acetab.-femur	☐	☐	Mt-Ph (>3)	☐	☐		
			femurpatella	☐	☐	Ph-Ph(pes) (>4)	☐	☐		

Measurements (subadults)

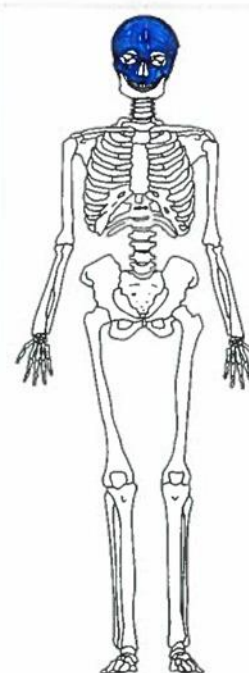
Measurements (subadults)		Basilar Of Occipital Length				Basilar Of Occipital Width			
Sin	Dx	Sin	Dx	Sin	Dx	Sin	Dx		
Clav. Length		Hum.Dia.		Rad.Dia.		TibiaLength			
Clav.Dia.		UlnaLength		Fem.Length		TibiaDiameter			
Hum.Length		UlnaDia.		FemurWidth		FibulaLength			
Hum. Width		Rad.Length		Fem.Dia.		FibulaDiameter			

Postcranial measurements (adults)		Sin	Dx			Sin	Dx
40 Humerus Max Length				60 Femur Max Length	00		
41 Humerus Epicond Breadth				61 Femur Bicondylar Length			
42 Humerus Vert. Diam. of Head				62 Femur Epicondylar Breadth			
42 b Hum: Transv. Diam. of Head				63 Femur Max Diam. of Head			
43 Humerus Max Diam. at Mid				64 Femur Ant-Pos Subtroch Diam.			
44 Humerus Min Diam. at Mid				65 Femur Med-Lat Subtroch Diam.			
45 Radius Max Length				66 Femur Ant-Post Mid Diam.			
46 Radius Ant-Post Diam. at Mid				67 Femur Med-Lat Mid Diam.			
47 Radius Med-Lat Diam. at Mid				68 Femur Mid Circumference			
48 Ulna Max Length				69 Tibia Max Length			
49 Ulna Ant-Pos Diam. at Mid				70 Tibia Max Prox Epi Breadth			
50 Ulna Med-Lat Diam. at Mid				71 Tibia Max Dist Epi Breadth			
51 Ulna Physical Length				72 Tibia Max Diam. at Nutri Foramen			
52 Ulna Min Circumference				73 Tibia Med-Lat Diam. at Nutri Foramen			
75 Fibula Max Length				74 Tibia Circumference at Nutri Foramen			
76 Fibula Max Diam. at Mid							

Summary	Site	Haverö K:a		Unidentified	
Sk. no.	4	Weight			
Age in years		Age group	Adult	Stature (T & G 1970)	
Sex		Cranium		Stature (Sjövold 1990)	
		Os Coxae			
		Femur			
		Humerus			
		Sex Total			

Comments:

Trå hål i kraniet. Ett recent, ett
eventuellt äldre.
Igenväxta tandhål.
Inflammation sinister insida tandrad.

Permanent teeth																			
Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närv	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH
1 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	102	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2 M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	11C	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3 M1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	12Pm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4 Pm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	13Pm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5 Pm1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	14M1	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6 C	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	15M2	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	16M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐				☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Mandibula Dx										Mandibula Sin										
Närvaro	Moo	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH	Närvaro	Moo	Silt	Siltage	K1	K2	K3	Ab	Cal	Yta	EH
17 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	25 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18 M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	26 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19 M1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	27 C	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20 Pm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	28 Pm	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21 Pm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	29 Pm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22 C	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	30 M1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	31 M2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	32 M3	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Deciduous teeth																			
Maxilla Dx										Maxilla Sin									
Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh		Närvaro	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh	
51	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		56	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
52 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		57	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
53 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		58	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
54 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		59	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
55 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		60	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
56 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐											

Mandibula Dx										Mandibula Sin									
Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh	Närvaro	Moo	Utv	K1	K2	K3	Ab.	Cal.	Yta	Eh
61	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	66	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
62 dm2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	67	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
63 dm1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	68	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
64 c	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	69	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
65 I2	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	70	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
66 I1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐										

Dental statistics			
Presence	No.	Presence	No.
Dentes	☐	Abcess närv.	☐
Caries	☐	LEH	☐
Calculus	☐	No. missing teeth	☐

Comments:

M1 25-35

M2 25-35

Bilaga 14. Bentabell

LPNR	RUTA	ANTAL	VIKT	SIZE	ART	ANATOMI	BENSLAG	DEL	SIDA	F-P	F-D	CTX	PAT	KOMMENTAR
1	OKAB	1	72		Homo	Bakre ex	Coxae	NH	Sin					
2	OKAB	1	35		Homo	Cran	Mand	NH	Dx					C, Pm1, Pm2, M1, M2
3	OKAB	1	45		Homo	Cran	Mand	NH					Ja	Alla tandhål igenväxta, förtjockat ben
4	C2	1	4		Homo	Vert	V.Thor	Frag						
5	A5	1	0,1		Homo	Phalanges	Ph	NH						Ph 2 Manus?
6		1	8		Homo	Ped	Naviculare	NH	Dx					
7	D5	1	45		Homo	Cran	Parietale	Frag						
8	D5	1	58		Homo	Bakre ex	Femur	DD	Dx					
9	D4	1	12		Homo	Vert	Atlas	Hel					Ja	Utväxt på sidan
10	D4	1	5		Homo	Man	McV	NH	Sin				Ja	Förtjockat ben
11	D4	1	0,1		Homo	Dentes	C	Hel						
12	D4	1	20		Homo	Främre ex	Scapula	Frag	Dx					
13	D4	1	4		Homo	Vert	V.Lumb	Frag						
14	C3	1	54		Homo	Bakre ex	Tibia	DM						
15	Sakristian	1	158		Homo	Bakre ex	Femur	PD	Sin					
16	Sakristian	1	30		Homo	Cran	Frontale	NH	Sin					Orbita också
17	C3	1	379		Alces	Cran	Cornu	NH						
18		1	6		Homo	Bröstkorg	Costae	NH	Dx					
19		1	6		Homo	Bröstkorg	Costae	Frag	Dx					
20		1	0,1		Homo	Man	Ph 2	Hel						
21		1	3		Homo	Cran	Mand	Frag						Exakt i mitten, nedre
22		1	7		Homo	Cran	Mand	Frag	Sin					Ser ut som igenvuxna hål
23		1	0,1		DD	Frag	Frag	Frag						
24		1	0,1		DD	Frag	frag	Frag						

25		1	0,1		Homo	Bröstkorg	Costae	NH						Juvenile
26	C5	1	3		Homo	Bröstkorg	Costae	NH	Dx					Juvenile
27	C3	1	0,1	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
28	C3	1	0,1	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
29	C3	1	6	C	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				C		SDD
30	C3	1	12	C	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				C		SDD
31	C3	1	10		Homo	Främre ex	Ulna	PD	Dx					
32	C3	1	0,1		Pisces	Vert	Vert	Hel						
33	E3	1	0,1		Pisces	Vert	Vert	Hel						
34		1	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 6
35		3	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 6
36	E2	2	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						
37	E2	1	0,1	B	DD	Frag	Frag	Frag						
38	E2	1	3		Homo	Vert	V.Lumb	Frag						
39		1	6	C	DD	Frag	Frag	Frag						
40	C4	1	0,1		Homo	Dentes	Dentes	Frag						M2, M3? Kronan. Mjölktand
41	C4	1	0,1		Homo	Dentes	Dentes	Frag						M2, M3? Kronan. Mjölktand
42		1	7		Homo	Ped	Naviculare	Hel	Dx					
43		1	5		Homo	Ped	MtIII	PD	Sin					
44	Sakristian	1	28	C	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				C		
45	C3	3	1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 6
46	C3	1	3	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				C		
47	C3	1	1	C	DD	Frag	Frag	Frag						
48	C3	1	0,1	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
49	D2	1	10		Homo	Bröstkorg	Costae	NH	Sin					
50	D2	1	13		Homo	Bröstkorg	Costae	NH	Dx					
51	D2	1	0,1	B	DD	Cran	Skalltak	Frag						Juvenile
52	D2	3	9	C	DD	Cran	Skalltak	Frag						Juvenile
53	D2	1	12		Homo	Cran	Temporale	NH	Sin					Pars petrosa

54	D2	1	8		Homo	Cran	Temporale	Frag	Dx					Pars petrosa
55	D2	21	2		DD	Cran	Skalltak	Frag						
56	D2	8	8		Homo	Cran	Skalltak	Frag						
57	D2	1	9		Homo	Cran	Parietale	Frag						Juvenile
58	D2	1	1		Homo	Cran	Skalltak	Frag						
59	D2	1	2		Homo	Cran	Occipitale	Frag						
60		1	5		Homo	Bakre ex	Femur	PD		O				Juvenile
61	E4	4	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 6
62	E4	2	5	B	DD	Frag	Ossa plana	Frag						
63	E4	1	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 6
64	E4	1	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						
65	E4	3	5	B	DD	Frag	Frag	Frag						
66	E4	1	0,1		Rodent	Cran	Cran	Frag						
67	E3	1	10	C	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				C		
68	E3	1	2	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
69	E3	1	1	B	DD	Frag	Frag	Frag						Ett hål i benet
70	E3	1	0,1	A	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				A		Bränt: 6
71	E3	1	0,1	A	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		Bränt: 5
72	E3	1	0,1	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				A		
73	E3	1	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						
74	D4	1	1	B	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
75	D4	2	0,1	A	DD	Rörben	Ossa longa	Frag				B		
76	D4	7	0,1	A	DD	Frag	Frag	Frag						
77	D4	3	1	A	DD	Frag	Frag	Frag						Bränt: 5
78	D4	1	1		Homo	Cran	Pars petrosa	NH	Dx					Juvenile, spädbarn
79	D4	1	1		Homo	Man	Mc	PD						
80	D4-5	1	1		Homo	Cran	Pars petrosa	Hel	Sin					Juvenile, spädbarn

81	D4-5	3	0,1		Homo	Vert	Vert	Frag						Juvenile, spädbarn, spina corpus
82	D4-5	2	0,1		Homo	Cran	Frag	Frag						Juvenile, spädbarn
83	D4-5	3	0,1		Homo	Frag	Frag	Frag						Juvenile, spädbarn? Ev rörben, ph/mp
84	Grav 2	1	3		SDD	Metapod	Mc	PD	Sin					Troligtvis älg, annars nöt
85	Grav 1	1	13		SDD	Rörben	Ossa longa	Diafys				C		

FÖRKLARING: LPNR (löpnummer), RUTA (den ruta fragmentet är hittat i), ANTAL (antalet fragment), VIKT (fragmentets vikt), SIZE (fragmentets storlek, A=<2cm, B=2-5cm, C=>5cm)

ART (homo=människa, DD=däggdjur, SDD=stort däggdjur, rodent=gnagare, pisces=fisk, alces=älg), ANATOMI (Cran=kranium, Dentes=tänder, Bröstkorg, Vert=ryggrad, Främre ex=humerus, radius, ulna, Man=handrotsben,

Bakre ex=coxae, femur, tibia, fibula, patella, Metapod, Ped=fotrotsben, Phalanger, Rörben, Fragment), BENSLAG (alla olika delar av tidigare kategori) DEL (Hel, NH=nästan hel, fragment, DD=distal diafys, PD=proximal diafys, DM=diafys mitt, diafys)

SIDA (dexter=höger, sinister=vänster), F-P (fusionering proximal del O=ofusionerad), F-D (fusionering distal del), CTX (rörbenets tjocklek, A=<2mm, B=2-5mm, C=>5mm), PAT (patologi, om "ja" beskrivning i kommentar)

Bilaga 15. Tidningsklipp

SUNDSVALLS TIDNING

6-7 **Nyheter**

Att gå tidigare i pension lockar allt fler i länet

Samtidigt som budskapet från riksdag och regering är att pensionsåldern måste höjas går allt fler statligt anställda i pension innan 65 års ålder. En som gick i förtid är polisinspektör Carina Ytterström, och hon ångrar sig inte.

Tips: 060-197164, tips@st.nu, sms 72023 inled med ST **Söndag 18 mars 2018**

9 **Nyheter**

Framtiden ska säkras för tjejjouren

11 **Nyheter**

En kämpe i Ljustorp har gjort sitt

12-13 **Helg**

Hon söker kickarna i skotersätet

26 **Sport**

GIF slog GIF i Sivodedovs debutmatch

42 **Nöje**

Esteteleverna på Skvadern sätter upp en föreställning tillsammans med Norrdans om kärlek.

8 **Nyheter**

Läkarbrist ökar risk för farliga hyrläkare

Jonas Wallvik, ordförande för Medelpads läkarförening, varnar för risken att läkare av sämre kvalitet hyrs in. Särskilt

stora är riskerna på de hälsocentraler som saknar fast anställda doktorer. – Det här belyser den närmast kata-

strofala situation som primärvården arbetar under, säger han. Men oron delas inte av alla.

FOTO: MICKIE ENGSTROM

10 **Utgrävning**

Redan 1268 omnämns det i skrift att en kyrka har funnits på den plats där Haverö kyrka i dag finns. Nu hoppas man att en arkeologisk utgrävning kan ge nya svar om bygdens historia. Lars Karlsson är en av dem som under veckan varit med och grävt fram fynd på platsen.

De gräver efter Haverös historia

Lars Karlsson är en av de som under veckan varit med och grävt fram fynd från svunna tider på platsen för den medeltida kyrkan i Haverö.

VÄSTERNORRLAND

Angreppet av hussvamp vid Haverö kyrka kan ge nya svar om bygdens historia.

Under golvet döljer sig ruiner av en medeltidskyrka, den äldsta dokumenterade kyrkplatsen i Norrland.

– Just nu håller vi på och genomför en förundersökning, säger utgrävningsledaren Ola George, Länsmuseum Västernorrland.

ÅNGE

Det har gått drygt ett år sedan hussvamp konstaterades i Haverö kyrka. Ett angrepp som dels utmynnade i ett beslut om att lägga om kyrkans golv, men också att man skulle genomföra en arkeologisk undersökning på platsen.

En plats där det redan 1268 omnämns i skrift att en kyrka har funnits, vilket gör Haverö till den äldsta dokumenterade kyrkplatsen i Norrland.

När Sundsvalls tidning hälsar på under utgrävningens andra dag så har man dels frilagt en av de gamla kyrkväggarna, men också grävt fram några mynt av äldre datum samt ett föremål som man spekulerar i har använts till att mejsla fram väggarna.

Plötsligt hörs dock Lars Karlssons stämma inne i det plastklädda koret.

– Ben! Ett ben av något slag.

Sällskapets expert på ben skyndar till och konstaterar snabbt att det rör sig om en svanskota som Lars Karlsson skrapat fram i det han själv kallar "skräphögen".

– Det är en massa sten och skräp just här, säger han.

Lars Karlsson bor i Näset någon mil utanför Ånge och har ett dokumenterat intresse av lokalhistoria. Därför var han inte sen att be om att få vara med när man skulle gräva sig ner i marken under Haverö kyrka där det finns dokumenta-

Ett mynt från 1500-talet och Johan III:s regeringstid.

Några av fynden från utgrävningen i Haverö

■ Det finns dokument som bevisar att det redan för 750 år sedan låg en kyrka på den lilla halvön i Kyrksjön. I en akt från ett möte i Lödöse 1268 nämns kyrkan som ett gränsmärke, vilket gör det till den äldsta dokumenterade kyrkplatsen i Norrland.

■ Den nuvarande kyrkan ritades av Theodor Edberg år 1842, förslaget godkändes av Karl den XIV och byggdes år 1850 på samma plats som den tidigare stenkyrkan. Kyrkan invigdes den 14 mars 1852.

KÄLLA: SVENSKA KYRKAN

tion om att en äldre kyrka stått redan på 1200-talet.

– Det sägs också ha varit en offerplats här utanför tidigare, så hur gamla fynd man kan göra vet ingen, säger Lars Karlsson.

Enligt Ola George som leder utgrävningarna så är det en förundersökning som man kommer genomföra under de tre dagar man är på plats. Tidigare har man också gått igenom marken under nuvarande kyrkans sakristia, platsen där det gamla koret ska ha stått, men tvingats konstatera att man vid "nybygget" från 1800-talet inte gick så varligt fram.

– Där koret stod så har man byggt en källare, så det finns inte mycket kvar av det gamla, konstaterar han.

Den del man nu gräver ut är den bakre delen av kyrkan, och där har man förutom tidigare nämnda fynd också lokaliserat ett antal gravar.

– Men vi kommer inte göra någonting mer den här gången än att dokumentera var de är, förklarar utgräv-

ningsledaren Ola George.

Från Borgsjö-Haverö församling följer man utgrävningen med stort intresse. Dels för att få svar på historien som finns under det upprätna golvet, men också för att få en bild av hur länge kyrkan måste vara stängd.

– Vi hoppas kunna ha en nyinviqning av kyrkan igen första advent, men om det går får vi se, säger församlingens kyrkogårds- och fastighetschef Anders Mannqvist.

Han säger också att han gärna skulle se att de mynt som hittats under golvet, det äldsta från 1500-talet, skulle få en plats i kyrkans säkerhetsskåp.

– Det skulle självklart vara kul om vi kunde få ha det utställt här, men om det är möjligt vet jag inte. Det finns ju lagar och regler för sådana här fynd, slutar Anders Mannqvist.

Text & foto
Micke Engström
0690-102 08
micke.engstrom@mittmedia.se

Länsmuseumets Ola George leder utgrävningarna i Haverö.

Under förundersökningen har bland annat flera gravar konstaterats från den medeltida kyrka som stod på platsen före dagens 1800-talskyrka.

Svanskota från ett ännu okänt århundrade.

Anders Mannqvist diskuterar möjligheten att få visa upp mynten på sin rätta fyndplats, vilket inte utesluts av Ola George.

Nästan direkt hittade arkeologerna en svanskota under utgrävningen.

FOTO: MICKE ENGSTRÖM, ARKIV

Två skelett hittade vid Haverö kyrka

ÅNGE Två skelett har grävts fram under golvet i Haverö kyrka.

– En god gissning är att det är någon präst eller betydelsefull person i bygden som har blivit begravd här, säger utgrävningsledare Ola George på läns museet.

I ÅNGE

Skeletten är flera hundra år gamla och ligger i varsin grav.

– Jag skulle tro att det ena är från 1600 eller 1700-talet.

Det är anlagt ovanpå en äldre grav, men jag vet inte hur gammal den är, säger Ola George.

Nu ska arkeologerna ta tester från benbitarna för att ta reda mer om personerna.

Utgrävningen som avslutades i fredags har pågått en månad. Arkeologerna har även grävt fram en del av grundmuren samt flera mynt, varav fyra från medeltiden.

Haverö är den äldsta dokumenterade kyrkplatsen i Norrland, men fynden har

Anders Mannqvist och Ola George. FOTO: MICKE ENGSTRÖM

inte varit så många som arkeologen hoppats på.

– Om man tänker på att kyrkan är en plats där man har vistats i 800 år så är det

inte jättemycket fynd. Kyrkan är äldre än de äldsta mynt som vi har hittat nu, men mycket har nog skadats och grävts bort när man byggde den nya kyrkan under 1800-talet.

Vad händer med fynden nu?

– Mynten kommer att konserveras och förvaras på läns museet, och är det så att församlingen vill låna dem så kan man ordna det. Skeletten kommer antingen att vara på museet eller återbegravas, säger Ola George.

Nu ska man börja med det

som initierade projektet: Sanering av hussvamp.

– Vi räknar med att kyrkan hålls stängd under hela 2018, säger kyrkogårds- och fastighetschefen Anders Mannqvist.

Han tycker att utgrävningen och skelettfynden är spännande.

– Man är alldeles lyrisk, det är jättehäftigt.

Text
Linnea Hellgren
0612-771717
linnea.hellgren@mittmedia.se